

Labyrinter i fortid og nutid

Labyrinths past and present

Keywords: Labyrinths; Mazes; History; Denmark

*Jørgen Thordrup**

Som der står i en gammel encyklopædi fra 1784: "En labyrint er en af de fornemste prydelser i en prægtig have" 1). Og netop om labyrinter skal dette handle.

Når man nævner ordet labyrint, tænker vel de fleste på indviklede gange, som man kan fare vild i. Vi vil få at se, at der også findes labyrint-typer, hvor man ikke kan fare vild, at labyrinter er mange ting, forekommer på mange måder og er dannet af mange forskellige materialer.

Labyrinter findes i mange kulturer og i mange lande. De ældste labyrinter vi kender, var bl.a. lagt i sten (3-4.000 år gl.). Den næste type er kirkelabyrinterne, lagt i fliser i middelalderens kirkegulve. Og den tredje type er de senere hækkelabyrinter, som vi først vil beskæftige os med. Og allerførst de hjemlige.

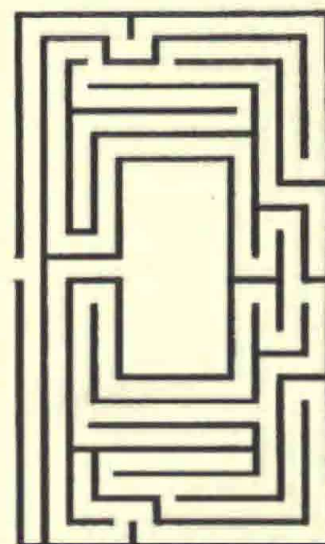
Eksisterende labyrinter

Egeskov

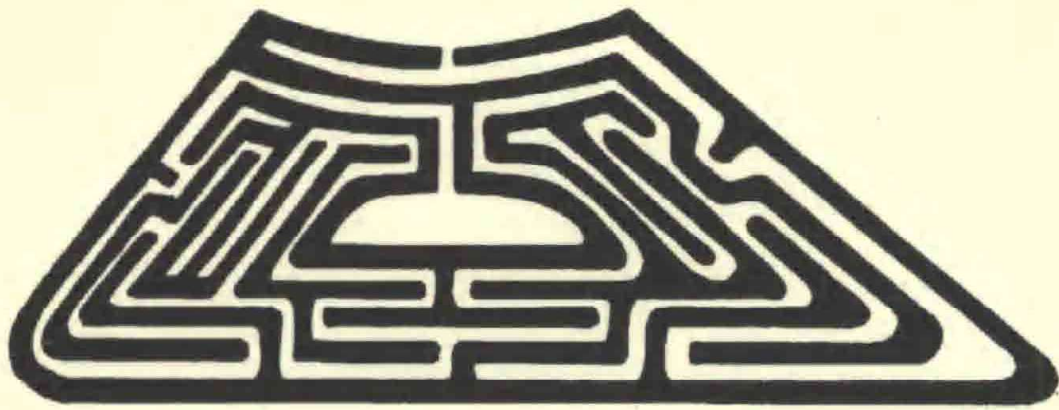
Egeskov på Fyn er så ubetinget herhjemme den lokalitet, der kan byde på de fleste labyrinter. Parken rummer nemlig hele fire labyrinter, af avnbøg den ældste og tre nyere: en af bambus, en af taks og en af lærk. Den ældste finder vi i havens nordøstlige del. Den er af avnbøg og måler 27 x 44 meter. På pladsen i midten vokser 4 taks (*Taxus baccata* var. *fastigiata*). For tiden er labyrinten ikke tilgængelig for publikum.

Traditionelt dateres den til 1733. Men hvorvidt denne datering er korrekt, er der diskussion om. Måske er den en hel del ældre. Oven i købet skal den berømte labyrint i Hampton Court Park, som almindeligvis dateres til 1690, være kopieret efter Egeskovs, se figuren på side 6.

Og det skulle hænge således sammen, at den

1. Egeskov: Avnbøg-labyrinten og bambus-labyrinten har samme grundplan. (Caerdroia 1991, s. 42).

2. Hampton Court Park Maze: Grundplan. (Caerdroia nr. 15, s. 31)

danske prins Jørgen (1653-1708), søn af Frederik d. 3., har besøgt Egeskov og har oplevet labyrinten, er blevet fascineret af den og lånt tegningen med hjem til England. Prins Jørgen var gift med dronning Anne, som efter sigende grundlagde Hampton Court labyrinten, som så skulle være skabt kort efter Egeskovs.

Jamen, hvad taler nu for, at det forholder sig sådan?

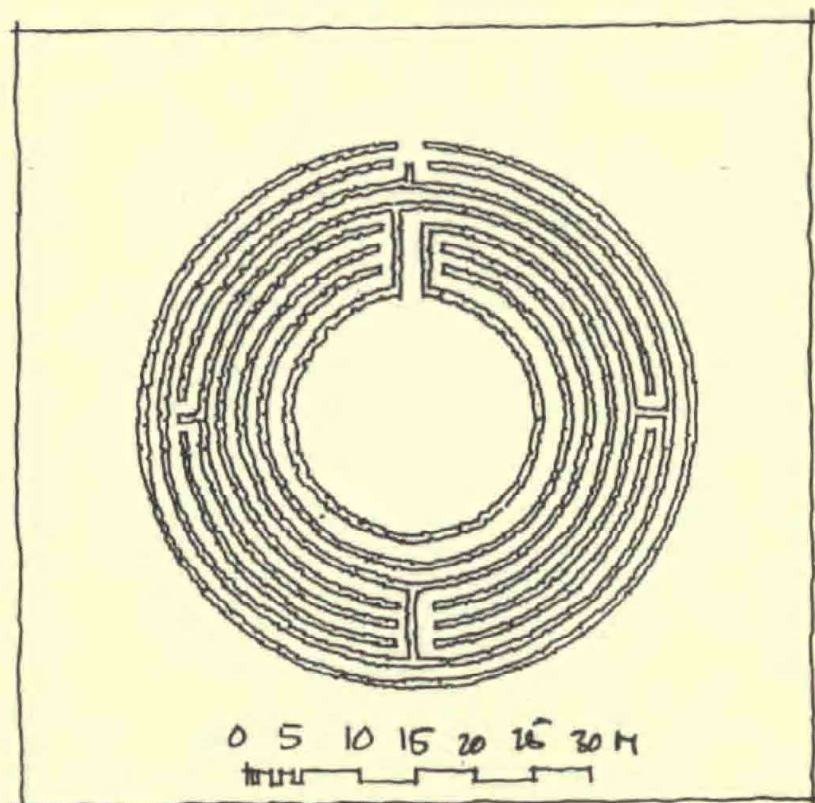
Piet Hein, som har stået for Egeskovs bambuslabyrint, har som den første gjort opmærksom på sammenhængen og underbygger på forskellig vis teorien. Han siger bl.a., at de to grundplaner, Egeskovs og Hamptons Courts, stort set er identiske. Egeskovs er rektangulær og Hampton Court trapezformet, men med en buet kortsider (fig. 1 og fig. 2). Hampton Court's form er betinget af en alt for stram grundplan og er i forhold til Egeskovs blevet deformeret til den meget tilspidsede trapezform. Som følge af denne forvridning og sammentrængning er labyrintmidten, som den findes i Egeskov, udeladt i Hampton Court. En længere argumentation (efter min mening overbevisende) sagt kort: Hampton Court's mønster viser efter fleres mening en senere udførelse af samme design som Egeskov.

Udelukkes kan det dog ikke helt, at både Egeskov og Hampton Court kan have haft en tredje, endnu ældre labyrint som forbillede. 2)

I 1990 fik labyrinten en aflægger, "*Piet Heins Labyrint*", 2900 m² stor og bestående af 2200 bambusplanter (*Sinarundinaria murialae*). Den er bygget over nøjagtig samme model som den gamle af avnbøg, men blot større.

Jeg fristes til at citere "*Piet, Louisa og Claus*" egne ord om bambuslabyrinten: "Samlet ganglængde 1300 meter. Den direkte vej til midten er ca. 600 meter (5 minutters gang). Normal gennemsnitstid for at finde midten: Ca. 15 minutter. De intelligenteste bruger altid længst tid. Vær iøvrigt ikke bange, vi går hvert efterår labyrinten meget grundigt igennem. God fornøjelse".

Bambuslabyrinten er meget populær og besøges af en stor del af de årligt over 200.000 gæster i parken.

3. Egeskov: Taks-labyrinten, grundplan.

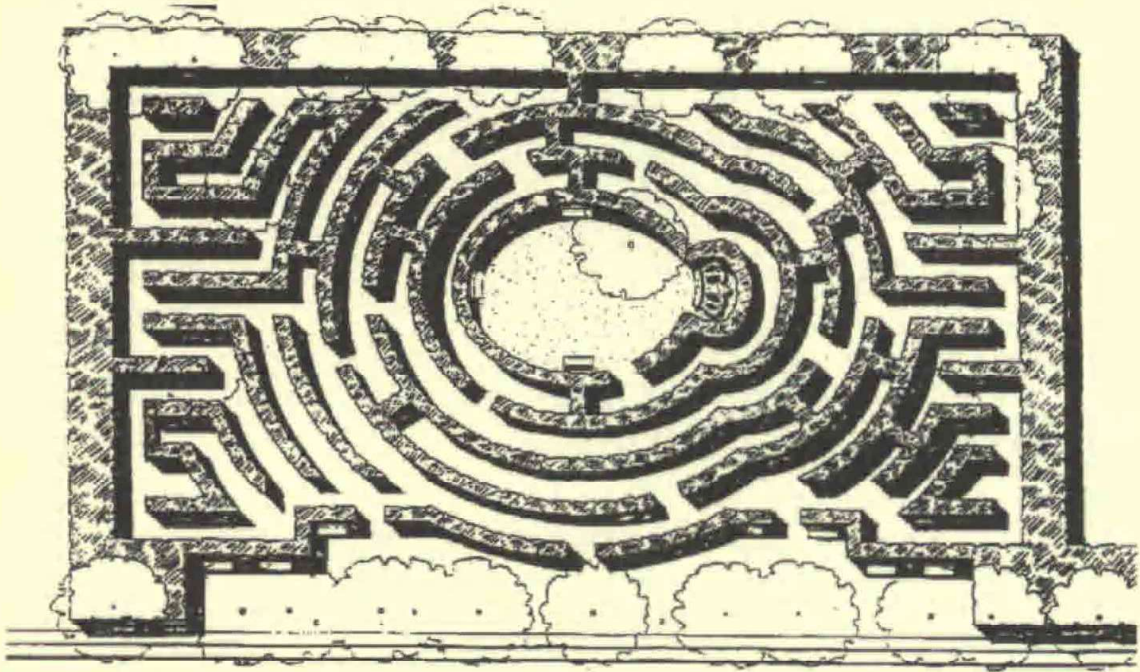
Bambus-labyrinten måler 42 x 69 m, gangbredden er 2 m, og hækkenes bredde er en meter. Bambus-hækkene klippes til en højde af 2,2 m, når sæsonen er overstået. I alt er der plantet bambus-hække over 1035 m!

Men hvad nu? Bambusen har blomstret! Står det hele i fare for at gå ud? Den gamle gartner Svend E. Pedersen (1963 - 1993) tror ikke den skades. Den nuværende gartner Tommy Christensen siger, at det drejer sig kun om to planter, der har blomstret, "men frygten kan man da ha". 3)

Labyrinten kan i tørre perioder, f. eks. hver morgen, overrisles af et sprinkleranlæg, på grund af brandfaren.

Egeskovs tredje labyrint, *Solurs-labyrinten*, er anlagt på den tidligere rosenhaves plads. Af rosenhaven, som stammer fra 1966, er kun en cirkulær, en meter bred, takshæk tilbage. Den omslutter det forsænkede område, der nu er beplantet med gule, gyldne og orange blomster, i solfarver. I midten står nemlig Piet Heins 11 meter høje solur. Uden om det forsænkede og den tykke hæk er anlagt en cirkulær labyrint bestående af 2430 taksplanter (*Taxus baccata*). Plantningen blev påbegyndt i efteråret 1992 og fortsat foråret 1993. Labyrinten har en diameter på 47,5 m og en samlet ganglængde på 810 m. Hækkene, som er ved at vokse sig tætte, klippes til en blivende børnevenlig højde på 80 cm og en gangbredde på 1,75 m. Taks-labyrinten er åbnet for publikum. (Fig. 3).

Videre findes på Egeskov en lærke-labyrint (*Larix leptolepis*). Den måler

4. Tuborg-labyrinten, Pile Alle 14, Frederiksberg, som den blev udført. Planskitse Frederiksberg Kommunes gartnerafdeling.

27 x 36 m og har en indre åben plads på 5,6 x 5,8 m. Gangbredden (=afstand fra plante til plante) er 1,5 m. Den er plantet i 1991, er endnu på voksestadiet og er ikke tilgængelig for publikum.

Endelig skal det fra Egeskov nævnes, at der overfor avnbøglabyrinten, på den anden side af linde-alleen, indtil ca. 1900 fandtes en granlabyrint, hvis træer, da de blev fjernet, var ganske udgroede. 4)

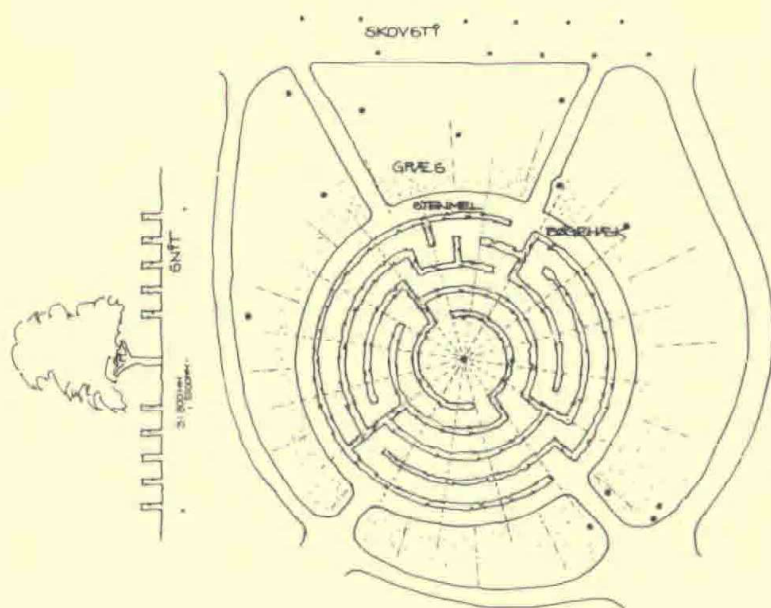
Den før omtalte labyrint, Hampton Court Maze, (fig. 2) har iøvrigt et areal på ca. 995 m². Den lange side måler 70 meter og den buede side 25 meter. Hampton Court består af 6 forskellige slags træer og buske, nemlig liguster, avnbøg, taks, kristtorn, hvidtjørn og ahorn (sycamore).

Har De endnu ikke læst Jerome K. Jerome's festlige fortælling om "Tre Mand i en Baad"s besøg i Hampton Court, så und Dem den fornøjelse ved nærmeste lejlighed.

Pile Alle

Vi har herhjemme endnu tre hækkelabyrinter, alle af nyere dato, en i Slagelse, en i Rågeleje og ikke mindst Tuborgs på Pile Alle, Frederiksberg. Om sidstnævnte først.

I alle landets aviser kunne man i maj 1992 se helsides annoncer med en Tuborg-labyrint med målet formet som en etiket med krone. Men det blev en lidt mindre dramatisk udformning (fig. 4), der nu gør Frederiksberg lidt grønnere til kulturåret 1996. Tuborg-labyrinten på Pile Alle 14 måler 42 x 70

5. Slagelse Lystanlæg: Bøgelabyrinten. Plantegning Morten Suhr.

meter og består af 7000 alm. bøgeplanter, suppleret med enkeltstående egetræer (*Quercus robur*). På forpladsen enkelte birk.

Der er 800 meter grussti. Det indre areal, etiketten, 160 m², er tilplantet med græs. Kronen er formet i småbladet buksbom (*Buxus sempervirens* 'Arborescens') og med røde sommerblomster, bl.a. pelargonier. Hækkene vil blive holdt i varierende højde, til en skrånende flade fra 1,30 meters højde nærmest Pile Alle til 3 meter i bagkanten mod Frederiksberg Slot.

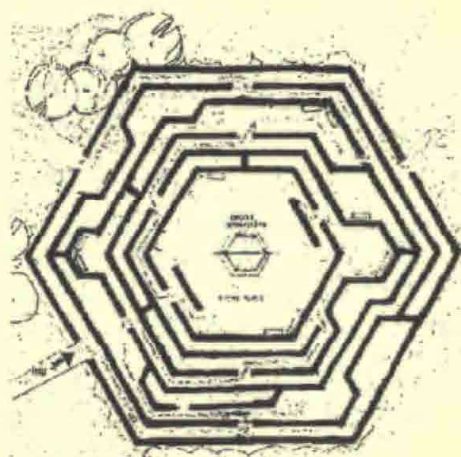
Labyrinten blev påbegyndt i december 1992 og indviet juni 1993, den er udført af Frederiksberg Kommunes gartnerafdeling.

Slagelse Lystanlæg

Fra Frederiksberg til Slagelse Lystanlæg nær bymidten. Her er en cirkelrund labyrint plantet maj 93, diameter 32 meter. Hækkene består af 1700 alm. bøgeplanter. Ganglængden er ialt 300 meter. I centrum er plantet en frynseg. Labyrinten er udført af Slagelse Kommunes parksektion og blev indviet juli 93. Idemand stadsgartner Jeremy Dean, konstruktør Morten Suhr. (Fig. 5).

Rågeleje

Det sidste nye skud på stammen finder vi ved Rågeleje. Her har "Nordsjællands Sommerpark" blandt sine forlystelser, som er fordelt over 60 tdr. land, anlagt en hækkelabyrint.

6. Nordsjællands Sommerpark, Rågeleje. Grundplan, Lars Borgen.

Plantningen blev påbegyndt efteråret 93 og fortsatte foråret 94, idet parken åbnede 28.5.94. Labyrinten består af avnbøghække og er formet som en sekskant, hver side med en længde på 25 meter. Gangene måler fra hækmitte til hækmitte 2 meter. Hver side af en indre, også sekskantet plads måler 11 m. (Fig. 6).

Labyrintens mønster, som ligner en snekrystal, er tegnet af landskabsarkitekt Lars Borgen, Søften ved Århus. Planlagt, men ikke udført, er en minilabyrint anbragt ved indgangen, brugbar som "nøgle" til den store labyrint.

7. Hegnsgården, Hundige: Hvide fliser i græs. Fot. maj 1993, J. Thordrup.

Hundige

Tilføjes skal et haveanlæg med en labyrint udført af hvide fliser lagt i græsset. Vi finder den i det indre af boligkomplekset Hegnsgården i Hundige, SV. f. København (fig. 7). Diameter er 13,65 meter, og gangene er 45 cm brede. De 4 steder, hvor gangene vender, er anbragt en granitskulptur, som børnene gerne må kravle på.

Idé og udførelse: Arkitekt- og kunstnergruppen Arabesk, Øster-

bro. Labyrinten blev indviet 1.5.93 ved Hegnsgårdens 10 års jubilæum.

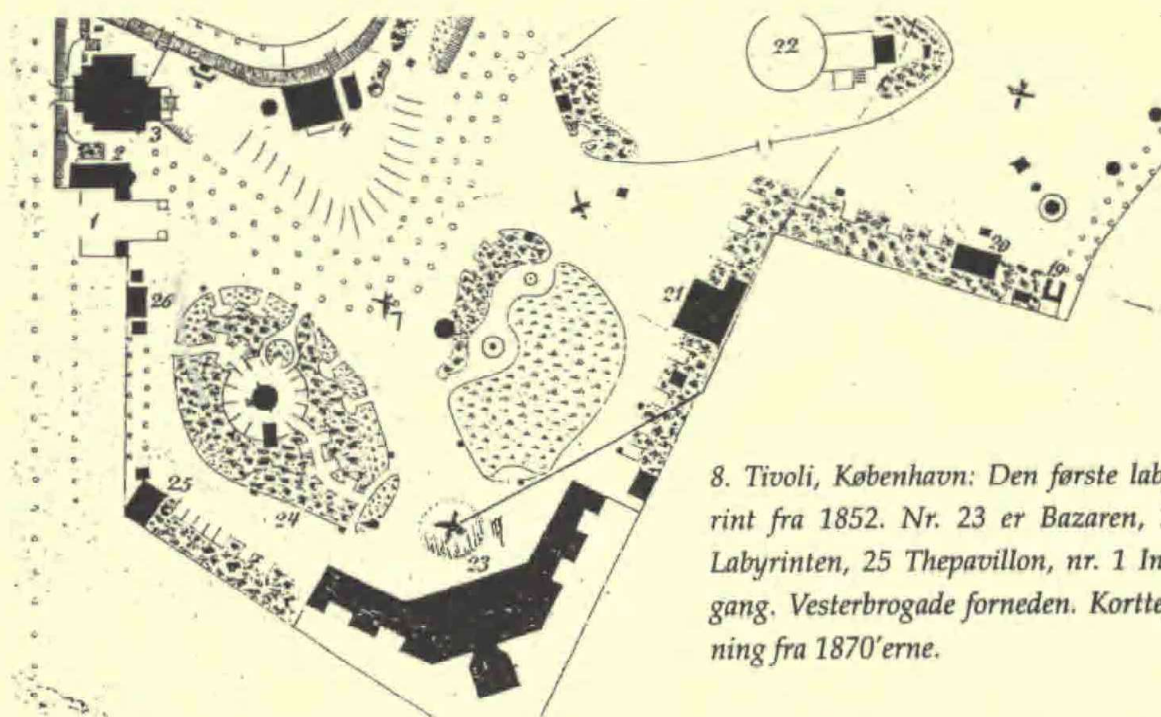
Det er, hvad der findes af labyrint-anlæg i danske haver og parker i dag. I de forgangne århundreder har der eksisteret et betydeligt større antal.

Ikke længere eksisterende labyrinter

Tivoli

Vi begynder gennemgangen af de ikke længere eksisterende i København, nemlig i vort kære Tivoli, som har haft hele to labyrinter: En fra 1852, som kun stod få år, og en anden som blev indviet 1877 og eksisterede til 1905.

Den ældste labyrint lå umiddelbart bag senere restaurant Wivex, altså:

8. Tivoli, København: Den første labyrint fra 1852. Nr. 23 er Bazaren, 24 Labyrinten, 25 Thepavillon, nr. 1 Indgang. Vesterbrogade forneden. Korttegning fra 1870'erne.

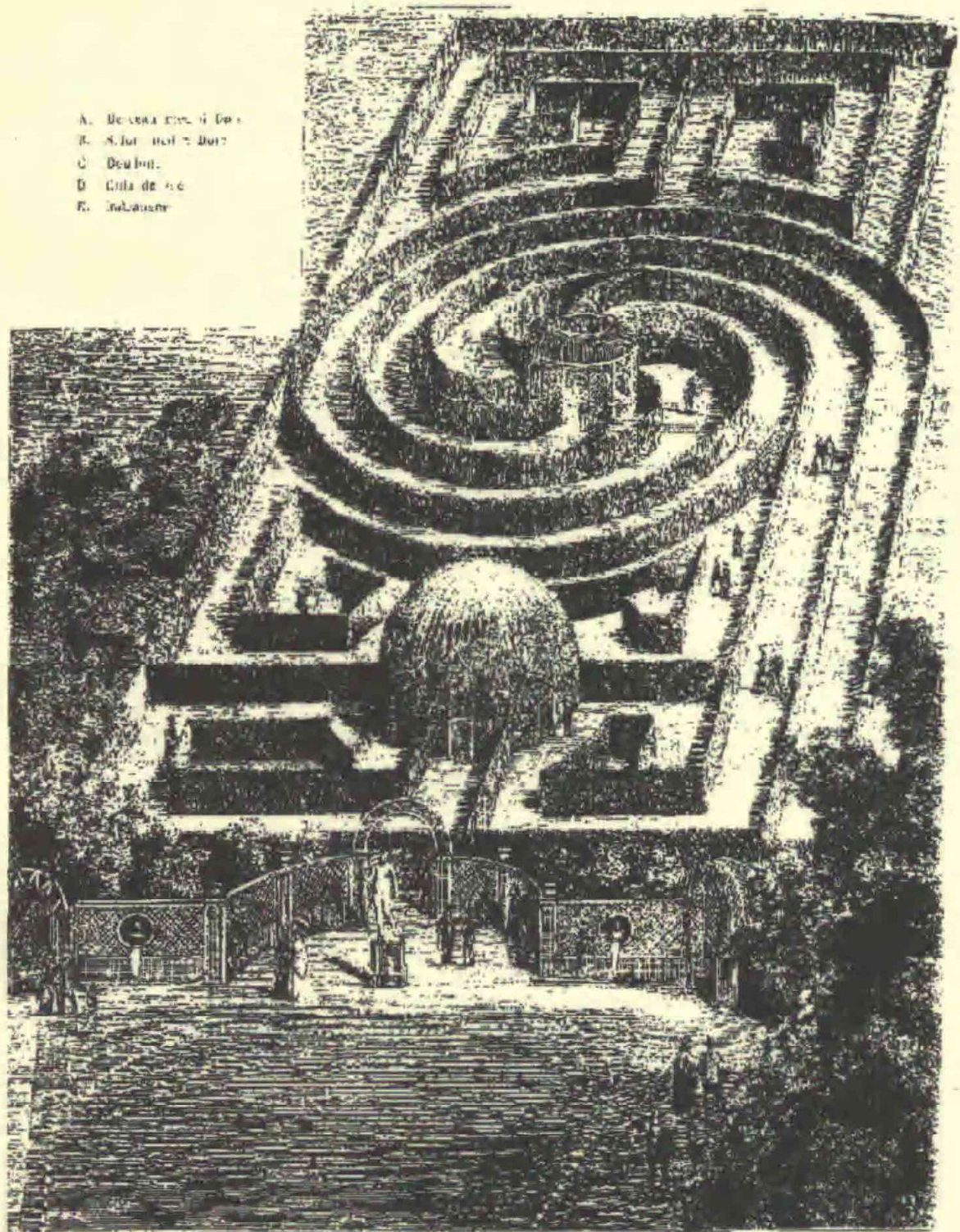
Ind ad hovedindgangen på Vesterbrogade og straks ind til højre. Den blev som nævnt anlagt i 1852, men "kan ikke svare Regning, da den trods store Bekostninger ikke kan vokse tæt. Det bestemmes da 22. Feb. 1854 at opføre en Restaurations Pavillon på denne Plads. Den var plantet af Teatermaler C. F. Christensen."

Anlægget (fig. 8) benævnes en labyrint, men kan nok højst kaldes labyrintisk. Det målte ca. 44 x 72 meter.

Om labyrint nr. 2 hedder det: "1874 20. Marts vedtoges det at anlægge en ny Labyrint efter Tegning af Dir. Bernh. Olsen. Den aabnes første Gang 15. Aug. 1877 og illumineres med Gas. Omkostningerne ved Anlægget var 946 Rd. 5 Sk.. Det var Gartner Emil Qvist (død i Svendborg 1927), der plantede denne Labyrint. Den blev nedlagt 1905, dels fordi Beplantningen ikke kunne trives, dels fordi man var forberedt paa, at den nye Bernstorffsgade skulde anlægges hen over den." 5)

Labyrinten målte 35 x 67 meter. En tragtformet forplads var 42 m lang. Bernhard Olsen, direktør 1868 - 1885, "paabegyndte Anlægget af en ny Labyrint bag Basarbygningen, og da Ælmehækkene efter nogle Aars Forløb var fuldvoksne, aabnedes paa Tivolis Fødselsdag i 1877 dette Haveanlæg for Publikum. Det var en vellykket Efterligning af den gamle Labyrint i Chantilly." 6). (Fig. 9).

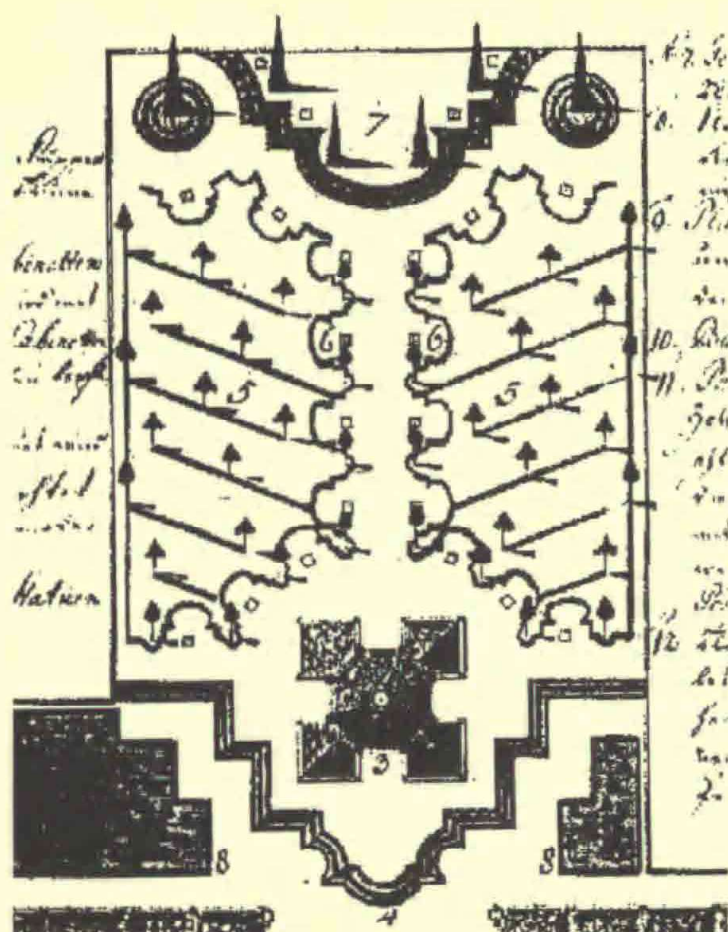
Labyrinten blev som nævnt sløjfet, da Bernstorffsgade blev flyttet. Gaden lå oprindeligt, hvor banegraven nu findes. Da det nye og nuværende forløb af Bernstorffsgade var udstukket, kom labyrinten til at ligge midt ude i trafikken! Ja, efter mine målinger må den have rakt et godt stykke ind i Hovedbanegårdens ankomsthal, hvis den havde stået i dag. Jeg vil iøvrigt gerne

- A. Beskrivelse af den
- B. Skitse af den
- C. Den
- D. Cita de
- E. Indgangen

9. Tivoli, København: Den anden elmehække-labyrint, der eksisterede fra 1877 til 1905. Fugleperspektiv af Labyrinthen i Tivoli. Illustreret Tidende 2.9.1877, Bernhard Olsen.

specielt efterlyse billedmateriale fra de to ovennævnte Tivoli-labyrinter, ude eller inde fra. Både Tivoli museet og jeg vil glæde os meget, hvis vi må se og kopiere Deres billede(r).

10. Prinsens Palæ: Plan til have bag Kronprinsens Palais af J.C. Krieger ca. 1728. Mod Frederiksholms Kanal nedad, mod V. Voldgade øverst.

Prinsens Palæ

Ikke langt fra Tivoli ligger Prinsens Palæ, hvor Nationalmuseet i dag har til huse. Her, bagest i palæhaven, længst væk fra Frederiksholms Kanal, fandtes en hækkelabyrinth, der egentlig var todelt. Den var indrettet på hver side af midtergangen bag buede hække (fig. 10). Ingen vil vel kalde dens mønster indviklet.

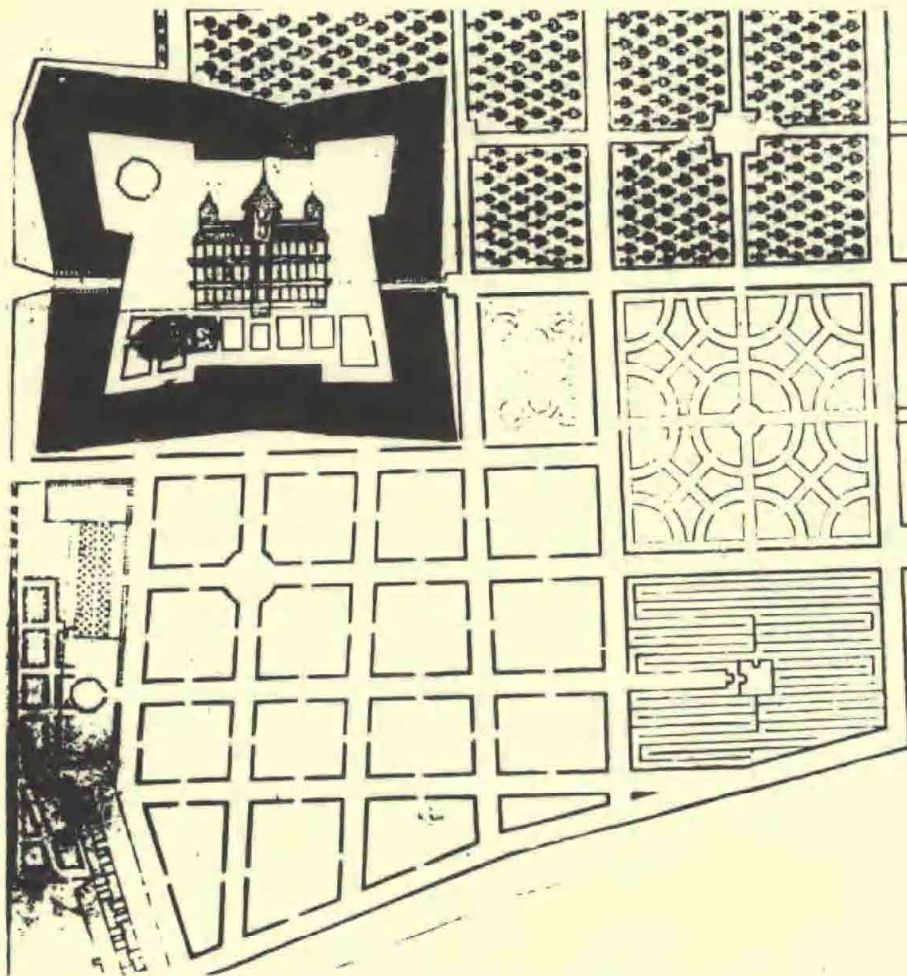
På Kriegers plan hedder det ved nr. 5: "Beplantning indrettet som en labyrinth, i hvilken der er plantet hække med høje kirsebær- eller pæretræer".

Labyrinten målte ca. 18 x 19,5 meter. Haven var stort set færdig i 1730. Labyrinten forsvandt sandsynligvis ved opførelsen af Staldgården, der blev bygget på en del af området i 1770'erne. 7)

Prinsens Palæ er bygget 1743-44. "Prinsen", der er tale om, er prins Carl af Hessen, der i 1766 blev gift med Christian 7's søster, prinsesse Louise.

Amalienborg

Fra Prinsens Palæ til Amalienborg. Fra omkring 1725, da Amalienborg Have blev nyanlagt, stammer en plan fra J.C.Kriegers hånd 8). Den viser en labyrinth, der målte ca. 43 x 80 m. Den er identisk med den nordøstre labyrinth på Kriegers plan fra Fredensborg (fig. 12). Labyrinten ville i dag have ligget i

11. Rosenborg, Kongens Have, formentlig fra ca. 1663. Den lidt skæve plan er forårsaget af Gothersgades anlægelse. Øverste busket Vildnisset, mellemste Krum-springet og for-neden labyrinten. Hakon Lund 1977, *De kongelige lysthaver* s. 27.

Dronningens residens. Det er dog uklart, om den nogensinde blev udført. I hvert fald måtte den vige pladsen omkring 25 år senere for Frederiksstaden.

Rosenborg

Den sidste labyrint vi kan nævne fra København lå ved Rosenborg, i Kongens Have. Labyrinten blev anlagt i 1663, efter at den gamle stadsgrav var fyldt op, og Gothersgade udstukket. Labyrinten blev føjet til det oprindelige anlæg umiddelbart syd for "Krumspringet". Den målte ca. 50 x 90 m og var sandsynligvis af buksbom. I gangene var der strøet garverbark.

I midten var bygget et ottekantet lysthus. Lysthuset blev revet ned i 1735, men om labyrinten eksisterede så længe er uklart. 9).

Både "Krumspringet" og det nord for liggende "Vildnis" (fig. 11) er fejlagtigt blevet opfattet som labyrinter, bl.a. hos Bering Liisberg 10, 11). Det omtales først, hvad der ikke må mangle i en kongelig have på den tid, i 1600-tallet: Ridebane, Vandbassiner, Statuer, Løngange o.s.v. Derefter hedder det: "Af alle disse Mærkeligheder har intet gjort et saa stærkt Indtryk paa den nordiske Fantasi som Labyrinten. Den fik ikke mindre end tre Betegnelser foruden det rent tyske Ord "Irrgang", nemlig "Krumspringet",

hvor der tænkes på Gangenes stadig brudte Retning, "Trøjborgen" 12) d.e. det Sted, hvor man kunne gemme sig, og "Vildnisset", det sted hvor man kunne fare vild. "Endnu saa sent som under Frederik V er Labyrinten en Mærkelighed, - da kaldes den "det snurrige Anlæg i Rosenborg Have"".

Godt nok virker "Krumspringet" labyrintisk, men en labyrint var hverken "Krumspringet" eller "Vildnisset".

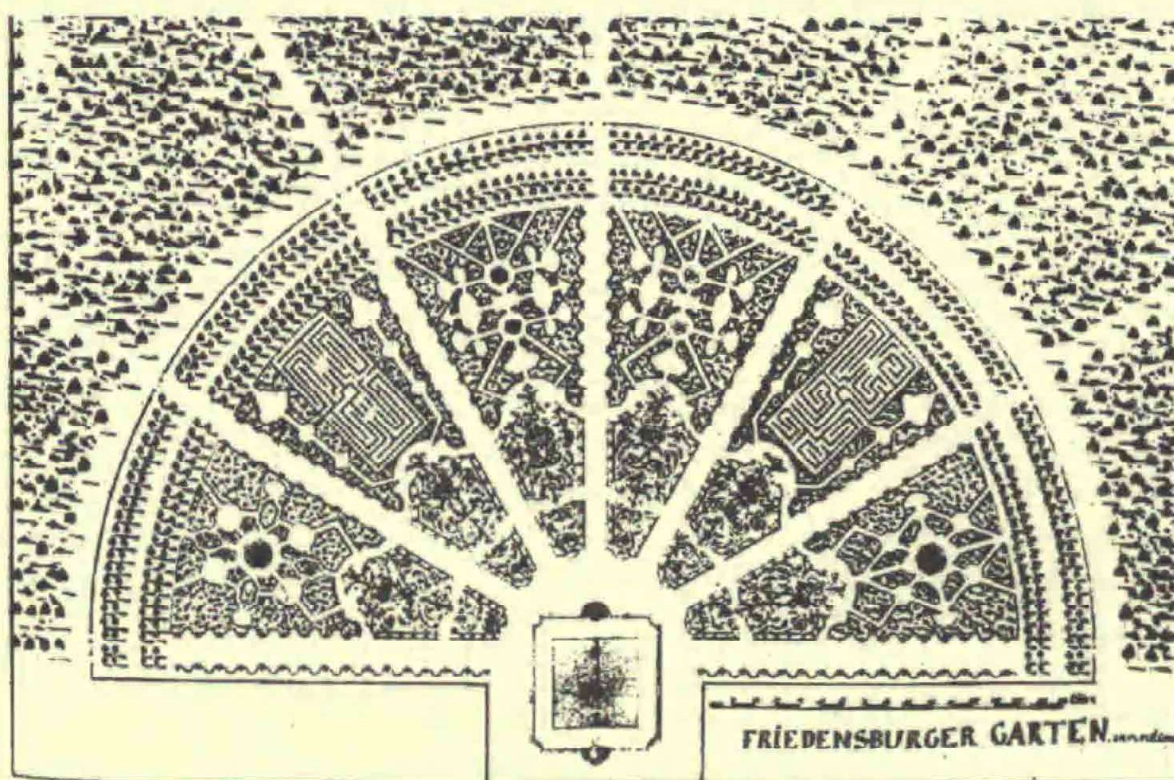
Hirschholm

Fra København videre rundt på Sjælland. Først til Hørsholm, dengang Hirschholm.

Hirschholm Slot på Slotsholmen stod fra 1728-39 til det blev revet ned 1810-12. Labyrinten var cirkelrund og fandtes på Æbleholmen eller Haveøen ved siden af et teater, på samme måde som på Amalienborg-plannen. Labyrinten målte omkring 40 m i diameter. Den forfaldt i 1780'erne, og barokhaven måtte lide den tort at blive forvandlet til planteskole. 13)

Fredensborg

Videre i det nordsjællandske til Fredensborg. Vi har kun spredte spor af labyrinter i Fredensborg Slotspark, men alligevel er der herfra ret bemærkelsesværdige ting at nævne.

12. Fredensborg Slotshave, projekt til parterre og busketpartiet. Tegning af J.C. Krieger fra o. 1720. Det kgl. Bibliotek, Frederik V's Atlas, bd. 37, 21.

J.C. Kriegers interessante projekt fra Slotshaven fra o. 1720 (fig. 12) fortjener at blive gengivet, selv om de to viste labyrinter sandsynligvis aldrig er blevet udført. Og de øvrige fire lagkage-snitser ser meget labyrintiske ud. Der havde været noget at fare vild i!

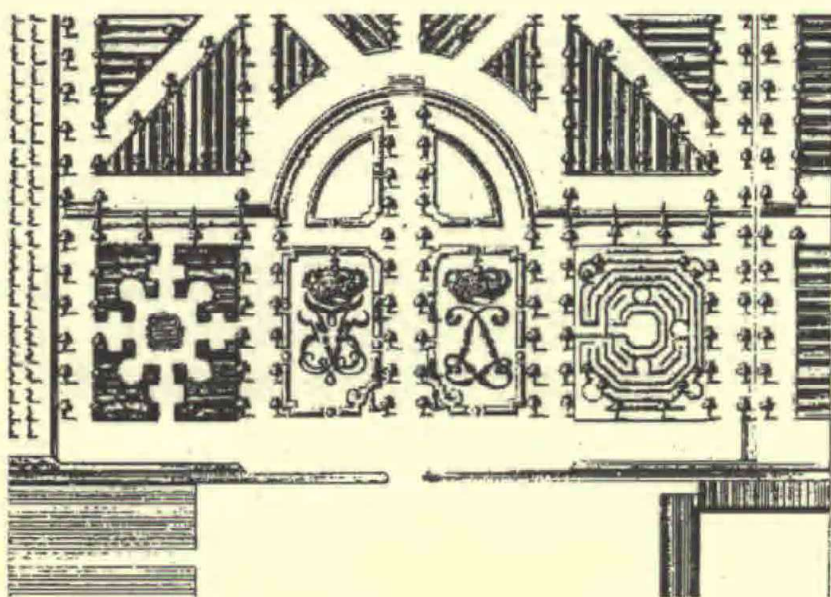
Er de to labyrinter aldrig blevet til noget, så har parken dog rummet en labyrint, nemlig på den såkaldte Hidseplads i parkens nordvest-hjørne. Hidsebakken blev anlagt først i 1700-tallet, og C.C.L. Hirschfeld bemærker under sit besøg på Fredensborg denne labyrint. Han nævner denne "Irrgarten" hele fire gange. 14) Annie Christensen skriver: "Hirschfeld bemærkede kun en labyrint på Hidsepladsen med et grønt lysthus på en høj i midten, altså har et buskværk præget arealet" 15).

Vi skal også have en historie med. Følgende fortælles om kong Frederik 5., der en dag behagede at spadsere en tur i labyrinten (hvor denne labyrint så ellers lå). Men desværre kunne kongen ikke finde rigtigt gennem gangene. Det blev han sur over, hvorefter han resolut trak sin sabel og huggede sig vej ud. - Og derefter blev labyrinten nedlagt. 16).

Som det sidste fra Fredensborg skal nævnes den nuværende *Sneglehøj*, der tidligere kaldtes Dronningebakken. Den ligger ud til Skipperallen og er således opbygget, at gangene på højen mærkværdigvis ikke løber i ægte spiralform, men gangene pendler frem og tilbage som i en labyrint af trojaborg-typen (om denne type senere). Sneglehøjen er anlagt i 1700-tallet.

Sorø

Fra Nordsjælland til Midtsjælland, til Sorø Akademis have. Den gamle klosterhave blev i forbindelse med de store byggerier i 1740'erne "shinet op" til barokhave (fig. 13).

13. Sorø Akademihave: Fra barokhaven 4 busketter: To med kongens og dronningens initialer (Frederik 5. og Louise), til højre derfor en labyrint og til venstre en springvandsdam. Fra *Thuras Vitruvius*, 1749, tab.92. Nord er til højre.

Om haven hedder det: "Stadig mere trafik kom ind ad porten fra Kongebroen. Der var en vis mening i at give gæsterne en særlig velkomst, når de kom direkte ind på Store Plads". Forrest i barokhaven var 4 busketter: To med kongens og dronningens initialer i buksbomparterre, t.h. derfor en labyrint og t.v. en springvandsdam. 17)

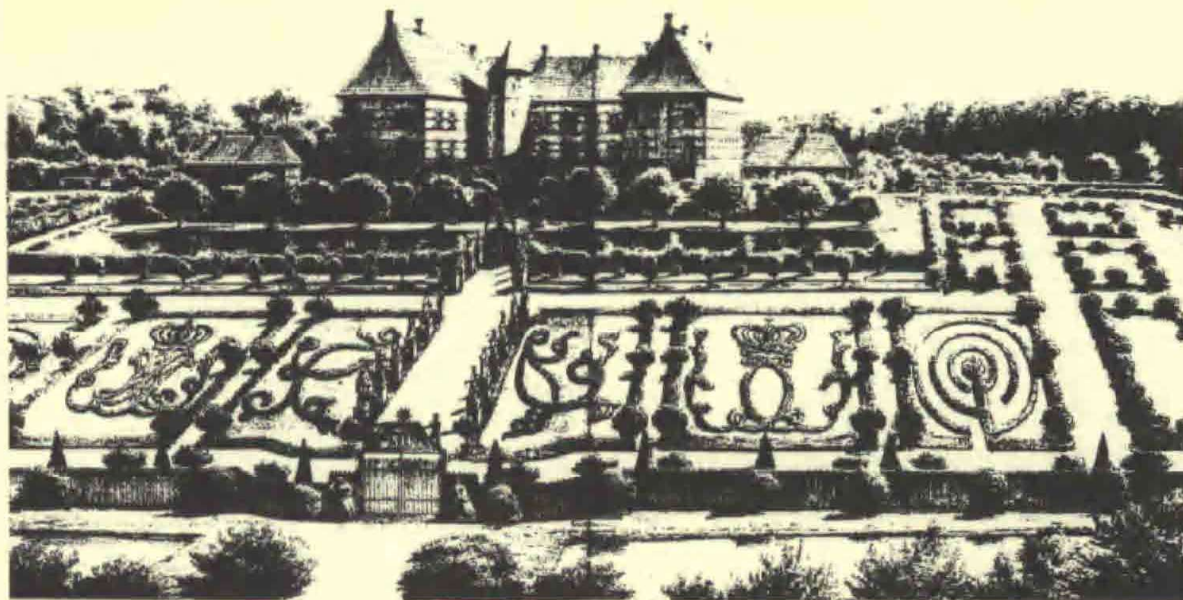
Omkring 1864 blev barokanlægget, bortset fra alléerne, omlagt i engelsk havestil.

Labyrinten målte ca. 21 x 26 meter. Den må have ligget, hvor den nordligste fløj af de nye elevboliger i dag findes. 18)

Vemmetofte

Fra det midtsjællandske til den sydsjællandske, til Vemmetofte øst for Fakse. På Vemmetofte Slot opholdt søskendeparret prins Carl og prinsesse Sofie Hedevig sig i første del af 1700-årene. Som billedteksten til fig. 14 (med to labyrinter) siger: "Vemmetofte Slot og Have i Prinds Carls og Prindsesse Sophie Hedevigs tid", d.v.s. i 1720'erne. Om den nye lysthave, som blev anlagt til søskendeparret netop i disse år, skriver Brasch: "Her fremstod med Aarene det mest fuldendte Anlæg i Datidens Smag, hvis Hovedparti bestod af Prindsens og Prindsessens Navnechiffre med Kongelige Kroner over, der vare udførte i en stor Maalestok og omgivne paa den ene Side med et Parti af smukt slyngede Arabesker, og på den anden af Labyrinther, der endte i Lysthuse." 19)

Prins Carl døde 1729, prinsesse Sofie Hedevig i 1735.

14. Vemmetofte Slot og Have "i Prinds Carls og Prindsesse Sophie Hedevigs Tid".

Chr. H. Brasch: *Vemmetoftes Historie*, 2. del 1860.

Haven blev lagt om i engelsk stil o. 1862, og f. eks. på et maleri fra 1882 er der intet tilbage af barokhaven.

Og dog bliver der to løse ender tilbage, når vi snakker labyrinter på Vemmetofte. Det ene: Fandtes den ovenfor nævnte 1700-tals labyrint alligevel så sent som i 1920?

Jeg læser i en "kulturhistorisk roman" 20) fra 1920 en fodnote: "Endnu findes denne Labyrint som den sidste Rest af det gamle Anlæg, der havde sirlige Blomsterbede, dannede som Prinsens og Prinsessens Navnecifre med Kroner over".

Egentlig havde vel denne fodnote været overflødig, hvis labyrinten forlængst var væk, da romanen blev skrevet.

Foreligger der en misforståelse? Eller fandtes labyrinten alligevel i 1920?

Det andet er et gammelt, i dag eksisterende buksbom-anlæg, i daglig tale (fejlagtigt) kaldet "Labyrinten". Det findes lige vest for voldgraven, ligner i form et stort langstrakt E og består af 3 kraftige og brede buksbomhække med en højde på op til 3 meter. Stammerne er ret tykke. Rækkernes længde er i dag, lidt afkortet, ca. 13 meter. Ingen kender alder eller formål. 21) Og tre rækker hække er jo ikke nok til at danne en labyrint. Er det dog rester af en sådan?

Risbyholm

Fra Vemmetofte nordpå til Risbyholm, tidligere Benzonseje (til 1916), midtvejs mellem Roskilde og Køge.

I Risbyholms have fandtes i 1700-tallet en labyrint. I Poul Nørlunds bog "Trelleborg" finder vi i Gunnar Knudsens registrering af Trelleborg- og Troj(a)borg-navne (ofte navne på labyrinter) side 206 følgende: 12) "Trojborg, labyrint, Ørsted Sogn, Ramsø Herred. Om den i 1718 oprettede herregård Benzonseje hedder det 1777: Ved denne Gaard er et med Hessel og Træer indhegnet Sted, Trojborg kaldet, med Irrgange og Fiskeparker". Gunnar Knudsen henviser til Nikolay Jonge: "Kongeriget Danmarks chorographiske Beskrivelse" 1777 s. 121.

Det hedder i en avisartikel om Risbyholm ca. 1920: "Gaardens Have dannes for en Del af en Lund med Fiskeparker, der før hed Trøjborg". Der tales også om "en 12 Tdr. Land Skov med Trøjborgparken Øst for" og om "Trøjborgdammen i Skoven."

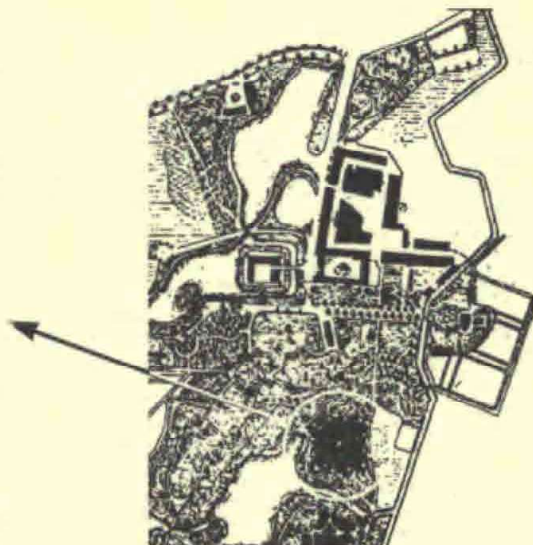
Min efterforskning tyder på, at kendskabet til stednavnet i dag synes at være gået tabt.

Krenkerup

Vi skal ned på Lolland til Krenkerup nær Saksøbing. Godset kaldtes fra 1815 til 1938 Hardenberg.

15a. Krenkerup ved Saksøbing: Labyrinten i Slotshaven. Foto efter håndtegnet plan fra o. 1925. Fot. J. Thordrup.

15b. Krenkerup (fra 1815 til 1938 Hardenberg) slotshave. Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog 1926 s. 35, kort fra 1877.

En meget stor og flot labyrint, muligvis i buksbom, som blev plantet i efteråret 1877, eksisterede i Krenkerup slotshave indtil 1925, måske 1926 (fig. 15a), 22). Labyrinten ser ud til at have målt hele 68,5 x 68,5 meter. Det er efter haveplanen at dømme et areal mindst lige så stort som selve slottet plus de omgivende voldgrave til sammen (Fig. 15b).

Om selve labyrintens mønster er at bemærke, at det rummer meget få og overskuelige blindgange. Og når man er nået ind til målet i midten, har man været igennem alle gangene (undtagen de få blindgange).

Glorup

Fra Lolland skal vi til Fyns land, til herregården Glorup mellem Nyborg og Svendborg.

L.M. Wedel beskriver i sin "Indenlandske Rejse" 1803 Glorups herregårdshave med "rislende Bække, Forhøjninger, Sneglegange og en Labyrint". 23)

Desværre foreligger ikke nærmere om labyrinten.

Serridslevgaard

Fra Fyn til Jylland til de to sidste forhenværende danske labyrinter. Først til Serridslevgaard nær Horsens. Det hedder bl.a. om denne jyske herregårdshave: "Det nederste af dette Parti indeholder en snegleformet Irrgang eller Labyrinth, hvis Sneglegange ere beplantede med adskillige fremmede Americanske Træsorter, med Syrener, Jasminer, o.s.v. I Midten heraf findes et Lysthuus af 8te højstammede Linde samt Bænker i en Rundeel. Kanten af

Partiet er ligesom ved den nordre Side indfattet med krumme Gange, som ere beplantede med Hække af Hessel, Elle og Eske..." 24).

De omtalte busketter er desværre ret utydeligt markeret på et matrikelkort fra 1789, så det er svært at se, hvor labyrintisk anlægget har været.

Det var iøvrigt, som Ellen Andersen 25) nævner det, "selveste professor Hirschfeld fra Kiel, forfatter til Theorie der Gartenkunst, som i 1772 har givet anvisning på, hvordan Serridslevgårds have skulle anlægges efter de mest moderne principper".

Slesvig

Til sidst Slesvig by i det gamle Danmark. Thura bringer i sin "Vitruvius" en "General Grundtegning af det von der Nattiske Pallast i Schlesvig" by.

På tegningen af palæhaven vises en labyrint af et noget usædvanligt mønster. Indgangen er formentlig i midten af venstre side. Målene var ca. 29 x 46 meter. Omtalte Nattiske Palæ lå lige syd for Gottorp Slot. Palæet blev bygget af grev von Dernath mellem 1707 og 1712.

Grev Gerhard hed oprindeligt von der Natte. Navnet forvandlede sig til von der Nath og sluttelig til von Dernath. Greven levede fra 1668 til 1740.

Palæet brændte i 1868. På området ligger i dag Overlandsretsbygningen, en stor murstenskolos fra 1870'erne, i folkemunde kaldet "Den røde Elefant". 26)

Så nåede vi til vejs ende med vor gennemgang af hækkelabyrinter i Danmark. I tabellerne 1 og 2 bringes de ovenfor nævnte i samlet opstilling.

Tablet 1. Fortegnelse over eksisterende hækkelabyrinter i Danmark

Egeskov, avnbøg, 1733

Egeskov, bambus, 1990

Egeskov, taks, 1993

Egeskov, lærk, 1991

Pile Alle, Frederiksberg, bøg, 1993

Slagelse, bøg, 1993

Rågeleje, avnbøg, 1994

Tablet 2. Fortegnelse over ikke længere eksisterende hækkelabyrinter i Danmark

Rosenborg, Kongens Have, 1663

Slesvig by, von Dernaths Palæ, o. 1710

Fredensborg Slotshave, 1720'erne

Glorup, Østfyn, 1700-tallet
 Vemmetofte, Sydsjælland, 1720'erne
 Amalienborg Have, o. 1725
 Prinsens Palæ, København, 1730
 Hirschholm Slot, 1730'erne
 Sorø Akademihave, 1740'erne
 Risbyholm (Benzonseje), o. 1777
 Serridslevgaard v. Horsens o. 1789
 Tivoli, 1852
 Tivoli, elm, 1877-1905
 Krenkerup (Hardenberg) ved Saksøbing, 1877-1925
 Egeskov, gran, indtil 1900

Hækkelabyrinter i Udlandet

Hvad finder vi af hækkelabyrinter i udlandet? Går vi først til "labyrinternes hovedland", Storbritannien, så kan det ikke undre labyrintkyndige, at vi dér finder ikke færre end 43 hækkelabyrinter (deriblandt mange moderne). For en komplet fortegnelse over dem må henvises til "The British Maze Guide" af Adrian Fisher og Jeff Saward, 1991.

I Irland findes 3 hækkelabyrinter.

I Holland kan registreres hele 13 hækkelabyrinter. (Tabel 3)

Går vi endelig til vort sydlige naboland, vil der af listen over eksisterende labyrinter i Tyskland (i forskellige materialer), (tabel 4) fremgå 10 hækkelabyrinter. En af de kendteste er nok Herrenhausen-labyrinten (fig. 16).

Tabel 3. Eksisterende hækkelabyrinter i Holland

1. Weldam i Goor, Overijssel. 1885, *Thuja occidentalis*
2. Ruurlo nær Zutphen, Gelderland. 1890, bøg, fornyet 1975
3. Sypesteijn i Nieuw-Loosdrecht, Utrecht. 1901, avnbøg
4. De Braak i Paterswolde, Drente. 1900 og 1986, avnbøg
5. Staverden i Staverden, Gelderland. 1907
6. Forlystelsesparken Koningin Julianatoren, Apeldoorn, Gelderland. 1910
7. Menkemaborg, Uithuizen, Groningen. 1921
8. Het Oude Loo, Apeldoorn, Gelderland. 1925, bøg.
9. Plaswijckpark, Rotterdam, Zuid-Holland. Ca. 1920 og nyplantet.
10. Nijenrode, Breukelen, Utrecht. 1936, buksbom.
11. Hotel Tjaarde, Oranjewoud, Friesland.
12. Avonturenpark De Elf Provinciën, Hellendorn, Overijssel. 1948, *Thuja plicata*.
13. Amstelpark, Amsterdam, Noord-Holland. 1970
(Oldenburger, C.S., 1988: Doolhoven in Nederland. Groen no. 718: s. 9-15)

Tabel 4. Eksisterende labyrinter i Tyskland

1. Probsteierhagen, NØ. f. Kiel, 1926, hæk.
2. Herrenhausen, Hannover, 1937, hæk.
3. Eilenriede, Hannover, 1. gang nævnt 1642, græstørv.
4. Bünde, Kreisheimatmuseum, Ø. f. Osnabrück, 1940, sten.
5. Heersum, ved Holle, SØ. f. Hildesheim, hæk.
6. Mosigkau, ved Dessau, 20 km N. f. Altjessnitz, hæk.
7. Altjessnitz, N. f. Leipzig, 1732, hæk.
8. Bad Waldliesborn, V. f. Paderborn, 1976, hæk.
9. Verne ved Salzkotten, V. f. Paderborn, 1990, fliser.
10. Steigra, NØ. f. Weimar, græstørv.
11. Graitschen, Ø. f. Weimar, græstørv.
12. Weimar, Schlosspark Belvedere, hæk.
13. Kleinwelka, ved Bautzen, NØ. f. Dresden, 1992, hæk.
14. Kirchhunden, Panoramapark, NØ. f. Olpe, N. f. Siegen.
15. Köln, Dom, kryptnedgang, 1977, fliser.
16. Frankfurt, Zool. Garten, 1960, hæk.
17. Aschaffenburg, Park Schönbusch, hæk.
18. Würzburg, St. Benediktstr. 3, nyere, sten.
19. Münsterschwarzach, Ø. f. Würzburg, brosten.
20. Ralingen, NV. f. Trier, i kirken.
21. Zazenhausen, N. f. Stuttgart, 1992, brosten.
22. Augsburg, Sebastianstr. 24, i klosterhaven.
23. München, Neues Rathaus, Marienplatz, linker Hof, 1909, stenbro.

Opregnet fra nord til syd.

Opstillet i samarbejde med Kurt Krüger, Marburg.

Herrenhausen

Den store barokhave ligger i Hannovers nordvestlige del. "Grosser Garten" i Herrenhausen blev anlagt i 1666 og ændret i 1674. Om labyrinten allerede blev anlagt på det tidspunkt, som en samtidig plan viser, vides ikke. I hvert fald er den nuværende labyrint plantet i 1936-37. Hækkene af avnbøg med en højde på 2,10 meter har en samlet længde på 500 meter. Labyrinten er 8-kantet og har en bredde på 23 meter (fig. 16).

Da jeg i 1993 besøgte labyrinten i Herrenhausen, talte jeg med den stedlige kioskdame. Hun fortalte, at et ældre ægtepar for nylig havde spurgt efter labyrinten, som de gerne ville opleve igen. De kom fra Dresden i Østtyskland og først nu efter "Murens fald" kunne de frit rejse igen. De fortalte, at de for mange år siden, engang i 1930'erne, havde truffet hinanden i labyrinten.

16. Herrenhausen

Og det var gået således for sig, fortalte de: Hun var gået ind i labyrinten, men kunne så åbenbart ikke finde ud igen. I hvert fald havde hun skreget op og ville ud! *Han* var ung soldat, havde hørt skrigene og var modigt og ridderligt trængt ind til hende - og havde reddet hende fra labyrintens farer. (Jeg håber for gartneren, at de skånedes hækkene!).

De havde så forelsket sig i hinanden, havde giftet sig og holdt sammen siden. Nu ville de gerne gense labyrinten, hvor de for så mange år siden havde truffet hinanden. (Se iøvrigt afsnittet om Jungfrudans).

Tørve-labyrinter

For der findes nemlig andre typer, f.eks. de såkaldte tørve-labyrinter. Ved nogle af tørve-labyrinterne går man ovenpå selve den udskårne græstørv. Ved andre går man i furerne *mellem* græstørven. I enkelte tilfælde er gangene forstærket med småsten eller teglsten.

Af tørve-labyrinter har England 8 (tabel 5), hvoraf 3 skal omtales nedenfor. Tyskland har 3 (nr. 3, 10 og 11 i tabel 4) og Danmark ingen.

Den første af de engelske tørve-labyrinter, som skal omtales, ligger i *Hilton*, et lille sted nordvest for Cambridge i Østengland. Labyrinten, som er cirkulær og måler 16,75 m i diam., ligger idyllisk på landsbyens grønning.

17. Saffron Walden: Grundplan tørve-labyrinth. Man går på teglsten, der er nedfældet i furerne. Efter Jeff Seward: *The Caerdroia Field Guide*, s. 34.

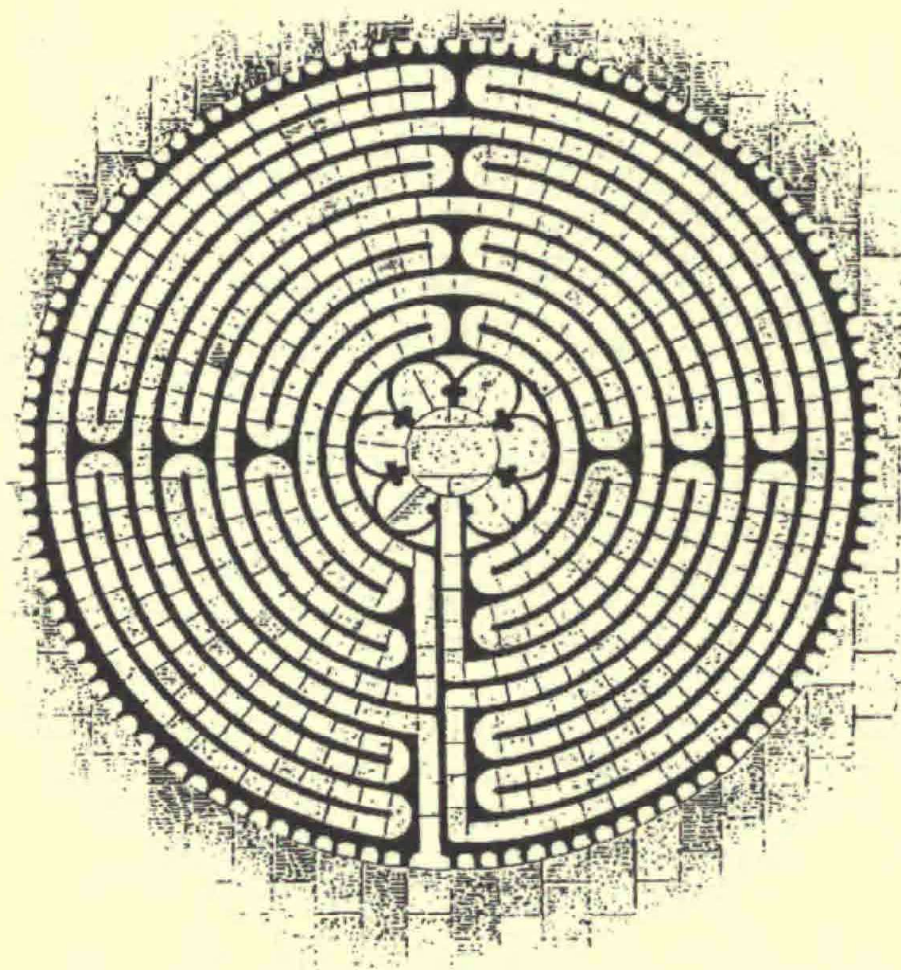
Man går på den udstukne græstørv. På stensøjlen i midten står bl.a. årstallet 1660, sandsynligvis året for en restaurering.

Den anden, *Saffron Walden*, ligger i Essex sydøst for Cambridge. Labyrinten er Englands største tørve-labyrinth og ligger på byens fællede. Den kredsformede del har en diameter på 33 meter. Regner man de fire "ører" eller "bastioner" med, kommer man op på 41 m. Stien, med en længde på ca. 1,5 km, er belagt med teglsten og forløber mellem den forhøjede græstørv. Labyrinten nævnes første gang skriftligt i 1699, men meget sandsynligt er den ældre. (Fig. 17).

Ved *Winchester* i Sydengland finder vi den tredje tørve-labyrinth, der her skal omtales, kendt som "Miz-Maze". Den ligger på St. Catherine's Hill, på en bakketop lige uden for Winchester, med en fin udsigt over byen. Grundplanen er næsten kvadratisk, 26 m x 27,5 m. Man går i de gravede furer i græstørven. Nævnes første gang i 1710, men må være ældre.

Tabel 5. Eksisterende tørvelabyrinter i Storbritannien

1. Alkborough, South Humberside
2. Dalby, 13 miles nord for York
3. Wing, Leicestershire
4. Somerton, Oxfordshire
5. Hilton, Cambridgeshire
6. Saffron Walden, Essex
7. Winchester, St. Catherine's Hill
8. Breamore, 6 miles syd for Salisbury
(Caerdroia, 1992, s.20-22)

18. Katedralen i Chartres: Labyrinten er lagt i sorte og hvide fliser i kirkegulvet, 1200-tallet. Tegning: Jeff Saward, Caerdroia, 1992, s. 1.

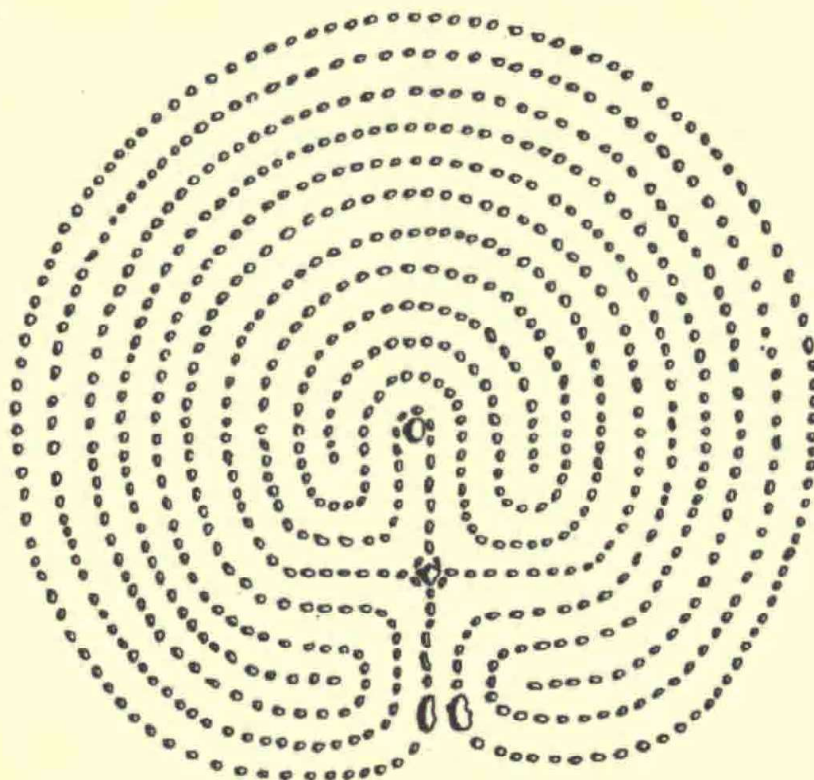
At fare vild eller ej

Som man ser af de tre ovennævnte labyrinters grundplaner, findes der kun een vej igennem til målet. Og det er i modsætning til de hækkelabyrinter, som vi så planerne af ovenfor. Alle disse har valgmuligheder i gangforløbet. Der kan altså skelnes mellem to typer: Labyrinter med *een* vej og med *flere* veje.

Inden vi går videre med vor skelnen, skal der vises planskitser af to karakteristiske grundtyper. Hvad udformningen af mønstret angår, er *Chartres*-typen een type og de såkaldte *trojaborge* en anden. Mange grundplaner tager sit udgangspunkt i (er varianter af) disse to.

Førstnævnte type har navn efter den berømte labyrint fra 1200-tallet lagt i fliser i gulvet i katedralen i Chartres, Nordvest-Frankrig (fig. 18). Den anden type, trojaborgene, er ofte lagt i sten i græsset. Det kendteste eksempel er "Trojaborg" ved Visby på Gotland (fig. 19).

Fælles for disse to labyrint-typer er, at når man er nået ind til målet i mid-

19. Trojaborgen, Visby, Gotland: Sten lagt i græsset. Efter Uwe Lemke "Gotland", Urachhaus. Stuttgart, 1970, s. 44.

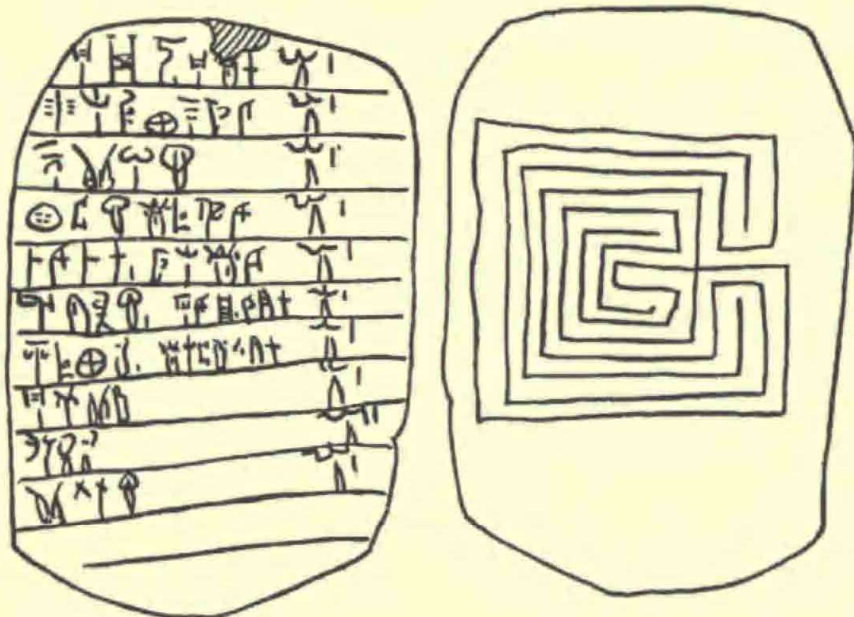
ten, så har man været gennem alle gangene. Der er ingen blindgange. Man bliver ligesom ført hele vejen ind og ud. Systemet virker harmonisk. Der er eet kontinuerligt gangforløb.

Modsat er det med labyrinter som f.eks. de nævnte hækkelabyrinter, hvor man kunne fare vild, fordi de havde blindgange. Der var hele tiden valgmuligheder. Man stilledes til stadighed overfor afgørelser: Hvor går den rigtige vej til målet nu videre?

Sidstnævnte type, som man kunne gå vild i, kaldes på engelsk en *maze*, på tysk en *Irrgarten* og på hollandsk en *doolhof* (hof =have, doolhoven i flertal, doolen betyder at spadsere planløst, at vandre forkert rundt og rundt). 27) På dansk kan vi sprogligt ikke skelne mellem de to typer (med een eller flere veje). Vi har betegnelserne *irgange* og *irhaver* for den type, hvor man kan fare vild.

Trojaborge

Lad os vende tilbage til trojaborgene, som er bygget op af flere hundrede sten lagt i græsset i et bestemt mønster (fig. 19). F.eks. består labyrinten i

20. Lertavle fra Pylos i Grækenland, omkr. 1200 f.Kr. På den ene side af lertavlen findes en tekst af typen linear B, på den anden side en labyrint. Fra Kraft note 28.

Tulstrup (fig. 23) af 1300 sten. Sandsynligvis går denne type i sin form helt tilbage til bronzealder, for 3-4.000 år siden.

Disse stenlagte labyrinter findes i stort antal i Skandinavien, flest i Sverige, hvor der er registreret over 300 trojaborge, gamle som nyere og komplette som mindre komplette. Nogle blot kendte ved stednavnet. Dette store og utrættelige registreringsarbejde i Sverige kan vi takke labyrintforskeren John Kraft, Västerås, for. Jeg må her nøjes med at henvise til et par af hans talrige publikationer, se iøvrigt 28, 29).

I Danmark har vi i dag 13 moderne kopier af sådanne stenlagte trojaborge, men ingen gamle, historiske. (Tabel 6) Regner vi de tidligere østlige dele af landet med, findes der dog i Skåne 1 trojaborge på Hallands Väderö, adskillige i det nordlige Halland og et par i Blekinge.

Hvad kan årsagen være til, at vi i (nuværende) Danmark ingen stenlagte labyrinter har? Måske kan det skyldes, at den danske jord er for god. Stene er forlængst fjernede. Og har der eksisteret labyrinter skåret i græstørv, så er også disse forlængst forsvundne.

I Danmark har vi kun tilbage stednavnene, der kunne tyde på en tidligere tilstedeværelse af Trojaborge, Trojborge, Trøjborge, Trælleborge, og hvad nu alle variationerne hedder. 12)

Tilføjes skal det, at man også kunne kalde trojaborge for en *kretisk* type, fordi mønstret bl.a. findes på mønter fra Kreta fra 500- til 300-tallet f.Kr. Det ældste sikkert daterbare labyrintbillede er fundet på en lertavle i den

21. Del af dekoration på en etruskisk kera-
mikkande fra Traglia-
tella nær Rom (ca. 600
f. Kr.). I labyrinten
ordet Troja med etrus-
kiske bogstaver. Fra
Kraft note 28.

mykenske borg *Pylos* i Grækenland. Det er indridset o. 1200 f.Kr., d.v.s. i bronzealderen. På den anden side af lertavlen er indridset en daterbar tekst. (Fig. 20).

På en etruskisk vinkande fra *Tragliatella* fra 600-tallet f.Kr. forekommer en trojaborg, hvor ordet troja (etruskisk *truia* og spejlvendt) er tegnet i selve labyrinten. (Fig. 21).

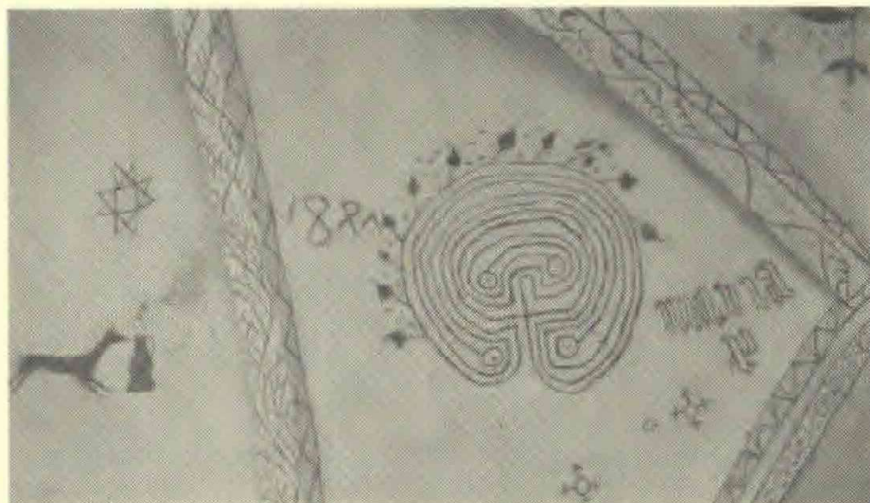
Man kender altså tydeligvis labyrint-motivet syd på. Men ejendommeligt nok kender man hverken i den græske, kretiske eller etruskiske verden stenlagte labyrinter. Sådanne findes mig bekendt kun i Nordeuropa, hovedsagelig i Norden. Skandinavien kalder Kern (s. 216) da også for det klassiske område for trojaborge.

Og dog må labyrint-formen have været kendt i det gamle Grækenland på anden vis, nemlig i de græske myter og sagn.

Tabel 6. Fortegnelse over moderne trojaborge i Danmark

1. Tulstrup, V.f. Hillerød, Præstevej 6, 1976
2. Bagenkop, Langeland. Historisk Arbejdsplads, 1978.
3. Lejre Arkæologiske Forsøgscenter, V.f. Roskilde. 1979.
4. Gerlev Idrætshøjskole, S. f. Slagelse. 1985.
5. Rønshoved Højskole, Ø.f. Kruså, Sønderjylland. 1988.
6. Garløse Skole, NØ-Sjælland, 1990.
7. Trællerupskolen, V.f. Roskilde. 1990.
8. Statens pædagogiske Forsøgscenter, Islev, 1990.
9. Skamlingsbanke Ungdomsskole, Sjølund, Sønderjylland. 1992.
10. Sindrup, Hurup, Sydthy, 1992.
11. Middelaldercentret, Sundby, Lolland. 1992.
12. Hastrupskolen, Køge, 1992.
13. Bråby Lille Skole, Bråby, S.f. Haslev (Sjæll.), 1992.

22. Hesselager kirke, Fyn: Malet labyrinth på hvælving, fra 1481 (1487?). Fot. J. Thordrup.

Danske kalkmalerier

Lad os vende tilbage til Danmark og til vore kalkmalerier i kirkerne.

I 3 af de danske landsbykirker kan vi se labyrinter af trojaborg-typen malet. I andre 6 kirker har man konstateret dem og igen kalket dem til. Først de synlige: I Gevninge kirke nær Roskilde forekommer hele to, ca. 50 cm i diameter, malet på triumfvæggen, men de skal ses over hvælvingerne, som delvis dækker labyrinterne, 30, 31, 32).

Den anden findes på hvælvingen i *Hesselager kirke* på Østfyn. Til venstre for labyrinten, der måler ca. 40 cm i diameter, står spejlvendt årstallet 1481 (1487?) og til højre Maria. Dette nydelige og let tilgængelige eksemplar skyldes den såkaldte Træskomaler, der også har efterladt sig labyrinter i andre kirker. (Fig. 22), 30, 33, 34).

Den tredje synlige labyrint i en dansk kirke er kun delvis synlig. Man finder den halvvejs skjult bag orgelet på vestvæggen i *Skive gamle kirke*, ca. 125 cm i diameter, 30, 31)

Af de 6 labyrinter, der igen er kalket over, befinder de 5 sig i Jylland og een på Fyn, sidstnævnte i Vissenbjerg kirke på Vestfyn. De 5 jydsk befinder sig alle i det midterste Østjylland, det drejer sig om: Bryrup, Gylling, Nim, Skørring og Taaning kirker. Labyrinterne i disse 6 kirker er altså i dag ikke synlige.

Kaster vi et blik over Øresund, finder vi to ikke særlig velbevarede labyrinttegninger, nemlig i Båstad og Ø. Karup kirker, beliggende i nordlige Hallandsås, kun 7 km fra hinanden. 35)

Moderne trojaborge

Tilbage til de moderne trojaborge herhjemme. Som man vil se af fortegnelsen (tabel 6), findes der af dem 3 i Jylland, på Langeland og Lolland hver 1, på Sjælland 7 og i København 1. Den ældste af de moderne originale kopier

23. Tulstrup ved Hillerød: Moderne kopi af en Trojaborg, bestående af 1300 marksten, bygget i 1976, diameter 14 m. Fot. J. Thordrup, maj 1993.

af en sådan bronzealderdancelabyrinth er trojaborgen i Tulstrup ved Hillerød. Den byggede jeg i 1976 sammen med mine F.O.F.-kursusdeltagere, for om muligt at kunne rekonstruere tidligere tiders anvendelse af en sådan form. Den har en diameter på 14 meter og består som nævnt af 1300 marksten (fig. 23). Vi har 14 gange haft sammenkomst i *Tulstrup*, ved labyrinten på Præstevej 6. Det har været med de tanker i baghovedet: Hvordan kan man oprindeligt have brugt en sådan stensætning? Hvad kan der være foregået i den? Hvis danse, da i hvilken rytme o.s.v.?

Vi har danset kædedans i den, og vi har med 28 lange røde bånd bundet fast til toppen af en høj mast (rejst i trojaborgens geometriske centrum) danset bånddans, som foreslået af Lars-Ivar Ringbom. 36)

Om aftenen er dansen stemningsfyldt trådt med fakler i skæret af 50 haveblus rundt om labyrinten. Erfaringen viser, at "keltisk" musik, f.eks. irske jigs og reels passer godt i stil og rytme.

Man kunne kalde initiativet for anvendt arkæologi. Socialt og hyggeligt er det i hvert fald.

En anden erfaring gjorde vi, da vi i 2 1/2 år ikke havde holdt græsset i labyrinten i ave. Stensætningen var simpelthen forsvundet fra jordens overflade. Bortset fra, at vi måtte fjerne mængder af tørt og friskt græs, så måtte vi med brækjern tvinge samtlige 1300 sten op af jorden, hvor de havde været totalt skjulte.

Så når man stiller spørgsmålet: Hvorfor findes der ingen helt gamle stenlagte labyrinter i Danmark? Så har vi måske delvis svaret her: En sådan stensætning kan ved manglende pleje (eller brug) relativt hurtigt forsvinde. Og man kunne let forestille sig, at en viden om, hvor labyrinten overhovedet lå, i løbet af en generation eller to, også forsvandt. Og så ville der måske kun være et sagn tilbage.

Græske sagn og beretninger

Tilbage til det gamle Grækenland. De fleste kender sagnet om kongesønnen Theseus, der trænger ind i labyrinten i Knossos på Kreta og overvinder det frygtelige uhyre Minotauros. Hertil får han hjælp af kong Minos' datter Ariadne, der giver Theseus et garnnøgle, hvormed han finder ud af labyrinten igen.

Adskillige kilder omtaler denne labyrint, men hvordan den egentlig så ud, ved man ikke. Minotauros synes at have været indespærret i dystre underjordiske rum, hvortil labyrintiske gange førte. Muligvis var det labyrinten. Men det udelukker ikke, at Knossos-paladset kan have rummet en kultdanseplads i mere højtidelige omgivelser, evt. som udgraveren Arthur Evans foreslog, i en olivenlund øst for paladset.

Med den i kilderne omtalte labyrint kan her forstås to ting. Det ene kan være den koreografiske vej, som danserne tilbagelagde, altså selve bevægelsesformen. Det andet kan være formens markering i gulvet eller i jorden. F. eks. nævner Pausanias 37) et sted, hvor Ariadnes danseplads var at se, nemlig som "relief i hvidt marmor", sandsynligvis nedfældet i flisegulvet som vejledende for kordanserne.

Sagnet siger videre, at Theseus og Ariadne efter sejren på hjemvejen mod Athen gjorde ophold på øen *Delos*. På *Delos* opførte de en dans sammen med de reddede, der skulle have været ofret til Minotauros, idet Theseus efterlignede sin vej i labyrinten, med dens indgang og udgang, dens liv og død. Denne dans skal Theseus have lært hos Daidalos, Labyrintens bygmester, og have indført på *Delos*.

I følge andre beretninger bragte Theseus et kultbillede med sig til *Delos*, det var et billede af Afrodite (gudinde for liv og død), et værk af Daidalos og en gave fra Ariadne. Der blev opført en mysteriedans, der efterlignede labyrintens vindinger. Denne kultdans fandt sted om natten i fakkelskær. Man hilste den hvert år fra Hyperboræerland hjemvendende solgud Apollon velkommen.

Man har endog fundet fragmenter af regnskaber fra Apollon-templet på *Delos*. Det er udgiftsposter fra den måned, hvor Ariadne-Afrodite-festen blev afholdt, udgifter til anskaffelse af fakler og bånd eller reb til deltagerne i kordansen. 38)

Delierne kaldte Theseus "Geranos" eller "Tranen", fordi tranen blandt fuglene er den bedste danser. Fordanseren i den kretiske Apollon-kulttjeneste hed "Geranulkos".

Den deliske dans blev kaldt "Geranos-dansen", tranedansen. Man brugte tov eller tråd til at holde i, og "trukket" af anføreren, tranen, gik dansen snart ind, snart ud af labyrinten. Ind mod døden og ud mod nyt liv.

Vi kan iøvrigt ane en indre åndelig forbindelse mellem tempelpræsterne i det gamle Grækenland og på de britiske øer, idet de har brugt samme betegnelse for de højt indviede i begge kulturer. Det viser sig nemlig, at overdruinden i de gammelbritiske druidemysterier førte titlen "Garanhir" eller "Høje Trane". 39)

Om en reminiscens af tranedansen meldes fra *Ribe!* Når Johan Monrad fra Ribe Skole i sin selvbiografi fra o. 1650 omtaler "en sær Dans, som Skolens Personer danser ude paa Engene, naar Høet indhøstes, et Parti staaende paa de andres Aksler", så virker det ejendommeligt at erfare navnet på denne drengelig: Tranedans. Monrad mindes fra sin barndom, "naar de unge Karle, alle fornemme Folks Børn, collationerede ude ved de to dejlige Høje ved Slottet (Ribe) og dansede Tranedans, som de kaldte det, med alle Slags Instrumenter og Lege". 36)

Trojaborg-navnet

Vi har nu set på forskellige sider af Trojaborgenes historie. Navneskikken med Trojaborge er påvist helt tilbage til for 2500 år siden, som vi så det ved Tragliatella-vasen, (fig. 21). Men hvorfor bærer så mange labyrinter i Norden Troja-navnet? Hvor stammer benævnelsen fra?

Svaret bliver todelt, uden at det bliver endegyldigt. For det første kan det nævnes, at en del labyrinter er opkaldt efter ødelagte byer. Det kan f.eks. være Jeriko, Jerusalem, Babylon, Ninive, Lissabon - og Troja. Alle disse steder har været belejret og er blevet erobret, eller på en eller anden måde ødelagt på dramatisk vis, Lissabon ved jordskælv i 1755.

Dette er i sig selv interessant, men det drejer sig kun om en mindre gruppe og kan næppe bringe os videre. Dog vil man ved at nævne det homeriske Troja, der blev ødelagt, tænke på historien om kvinden, den skønne Helena, der skulle findes i og hentes ud af Trojas borg.

Man vil ved *nordiske* eksempler på de såkaldte jungfrudanse hurtigt kunne se en parallel til ovenstående. Det nordiske labyrint-sagn fortæller om en ung kvinde, der er anbragt i midten af Trojaborgen, og det er så ungersvendens opgave at trænge ind og redde hende.

Påfaldende er sammenfaldet med Helena i Troja og de nordiske jomfrudanse. Men det forklarer blot ikke Trojanavnets hyppige anvendelse i Norden.

Den anden og sikkert bedre forklaring er, at ordet Troja skulle stamme fra ordet at vende, at dreje. Troja er beslægtet med det gammel-germanske verbum *drajan*, med det gotiske *thraian*, det keltiske *troian*, det angelsaksiske *thrawen*, det middelengelske *throwen* og det moderne engelske ord *throe*. Ydermere består der en sammenhæng med det hollandske og nedertyske ord *draien*, det danske *dreje* og det svenske *dreja*. Hvilket alt sammen hentyder til det labyrintiske mønsters mange drejninger og vindinger. 40)

Franske katedraler

Fra det gamle Grækenland til middelalderen - og fra Trojaborg-typen til Chartres-typen. Hvordan labyrinten i kirkegulvet i bl.a. Chartres har været anvendt, får vi et ret klart billede af, når vi sammenstykker beretninger fra forskellige franske katedraler, der rummede og rummer labyrinter. 41) Det drejer sig bl.a. om katedralerne i Amiens, Reims og Auxerre. Labyrinterne i de to sidstnævnte eksisterer ikke mere. Gangforløbet i labyrinten i *Amiens* er det samme som i Chartres, blot er formen 8-kantet. Kantlængden er 5,2 meter og bredden 12,1 meter.

I disse katedraler dansede biskoppen i tilslutning til påskevesper (også påskemorgen nævnes) sammen med dekanen og de andre gejstlige (i andre beretninger er det i spidsen for pilgrimme) en slags påskedans som udtryk for glæden over livets sejr over døden.

Ved dansens begyndelse overgav yngste kannik en stor bold til dekanen eller biskoppen. Bolden var så stor, at han ikke kunne holde den i een hånd. Derefter dansede man højtideligt i en bestemt tre-delt rytme, Tripudium, gennem labyrintens gange, og samtidigt kastede biskoppen bolden op i luften, stadig højere og højere. Tydeligvis et billede på den højere stigende sol ved forårstide. De andre gejstlige fulgte ham i en lang kæde, alle syngende den gamle påkehymne, "Victimae paschali laudes", ledsaget af orglet.

Senere, berettes det bl.a. fra Chartres, kunne en bodfærdigs kryben på knæene gennem labyrinten erstatte en pilgrimsfærd til Jerusalem. En sådan bodsgang kunne nogle gange vare en hel time.

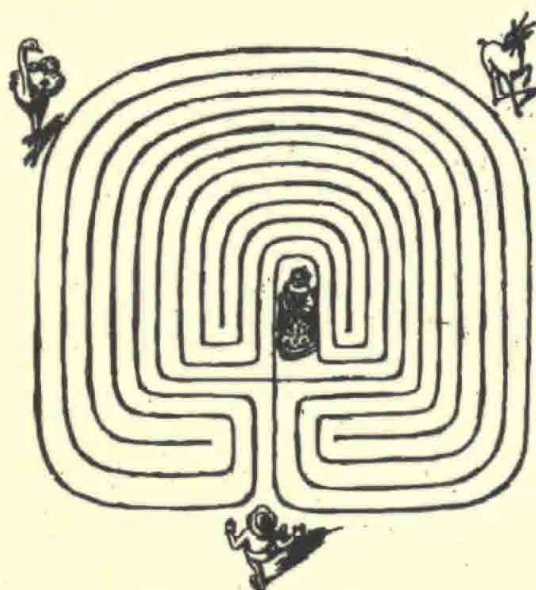
Lidt nærmere om selve labyrinten i Chartres, den største endnu eksisterende kirkelabyrint. Diameteren er 12,5 meter, den fylder hele midterskibets bredde. Bænkerækker dækker til dagligt skammeligt det meste af herligheden. Ganglængden er 294 meter, gangene er 34 cm brede. Den indre "6-bladede rose" har en diameter på 3,05 meter.

Labyrinter som udsmykning

Men labyrinter forekommer på endnu flere måder end de hidtil beskrevne. De kan bl.a. være: Indridset i kalkpuds på kirkevægge, indhugget på fast

24. Sibbo gamle kirke, Nyland, Finland. Kalkmaleri fra 1400 tallet. I labyrintens midte en kvindefigur. Efter Kraft Ortsnamn.

Mange, mange, mange,
lange, lange, lange,
slinge-slyngeslange-gange
er der til prinsessen.

Finder du hende,
så vinder du hende!
Men står du og gaber,
så tror jeg, du taber!

25. Fra Min første bog af Margrethe Marstrand og Louis Moe, Gyldendal, 1. oplag 1907, 12. og sidste oplag 1955.

klippe eller løse stenblokke som helleristninger, indhugget på et mindekors, malet på en skydeplade og, som næste eksempel, være støbt i cement.

I Kildeskovshallen, Gentofte Kommunes Idræts- og Svømmehal, Adolfsvej 25 i Gentofte, finder vi seks forskellige labyrinter støbt i cement. De er fra 1969, måler hver 1,75 meter i diameter og skyldes arkitekterne Karen og Ebbe Clemmesen. Mønstrene er de historiske, bl.a. er de fra Chartres, Amiens, St. Bertin og Visby, 31).

Oprindeligt var det meningen, at anlægget skulle fungere som vandkunst. Men vandet ville ikke rigtig, som det var planlagt, nemlig vælde op i midten af mønstret og flyde stille ud gennem furerne. Hvis blot et enkelt blad

lagde sig på tværs af vandrenden, var der spærret for kunsten. Nu er labyrinterne alene et interessant dekorativt element ved Svømmehallen.

Jungfrudans

Vi slutter disse labyrintiske strejftog med nogle navne på forskellige landes labyrinter. Benævnelserne er mangfoldige, de følger her i udvalg (ud over de allerede nævnte).

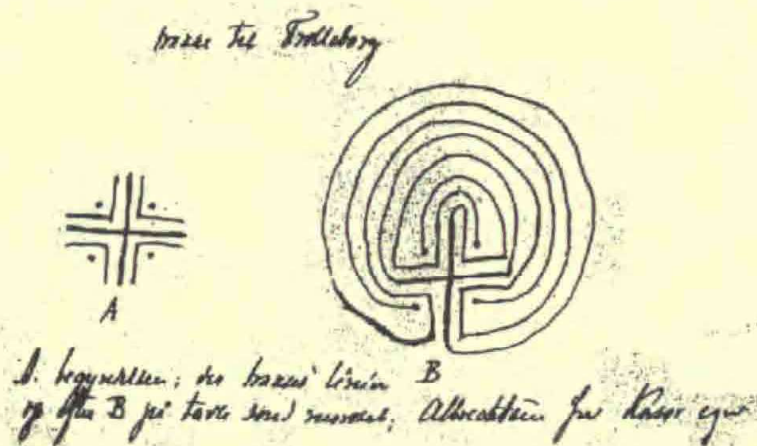
I Tyskland kaldes labyrinter bl.a. Zauberkreis, Windelbahn, Wendeberg. I England: The City of Troy, Julian's Bower, Troy Town. Wales: Caerdroia. Island: Völundarhus. I Sverige bl.a.: Dronning Kristinas ridebane samt i Sverige og Finland: Jungfrudans. Af sidstnævnte betegnelse får vi to gengivelser.

Ved motivet en jomfrudans, som vi tidligere omtalte, vil man se en kvinde gengivet i midten, og ungersvenden vil forsøge at nå ind og vinde hende. I *Sibbo* kirke i Finland findes netop et kalkmaleri af en sådan labyrint, hvor en kvindeskikkelse er anbragt i midten af gangsystemet. Ungersvenden mangler dog. (Fig. 24), 36).

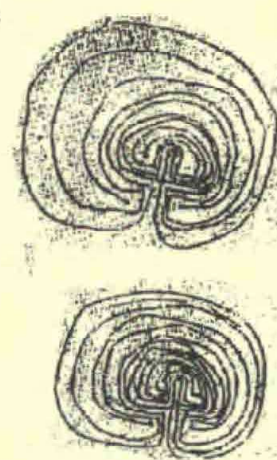
I en dansk udgave af motivet, en tegning i en gammel læsebog, skridter prinsen beslutsomt hen mod indgangen. Og prinsessen venter i centrum (fig. 25). Teksten er fra en læsebog, der udkom hos Gyldendal for snart 100 år siden, "Min første bog" af Margrethe Marstrand og Louis Moe.

Vi har nu set adskillige eksempler på, at man gennem århundredene har kunnet konstruere en trojaborg, bl.a. illustreret ved kalkmalerierne fra 1400-tallet.

Dertil kommer i 1700-tallet en oplysning om en trojaborg i Viborg. Det drejer sig om "en Indberetning fra Magistraten til Geheimeraad Holstein af 1743", hvor der "tales om en 'remarquable Pikning (brolægning) paa dette Torv (Nytorv), som skal have præsenteret en labyrinth eller Troiborg', hvor-

26a. Tegning af trojaborg, 12).

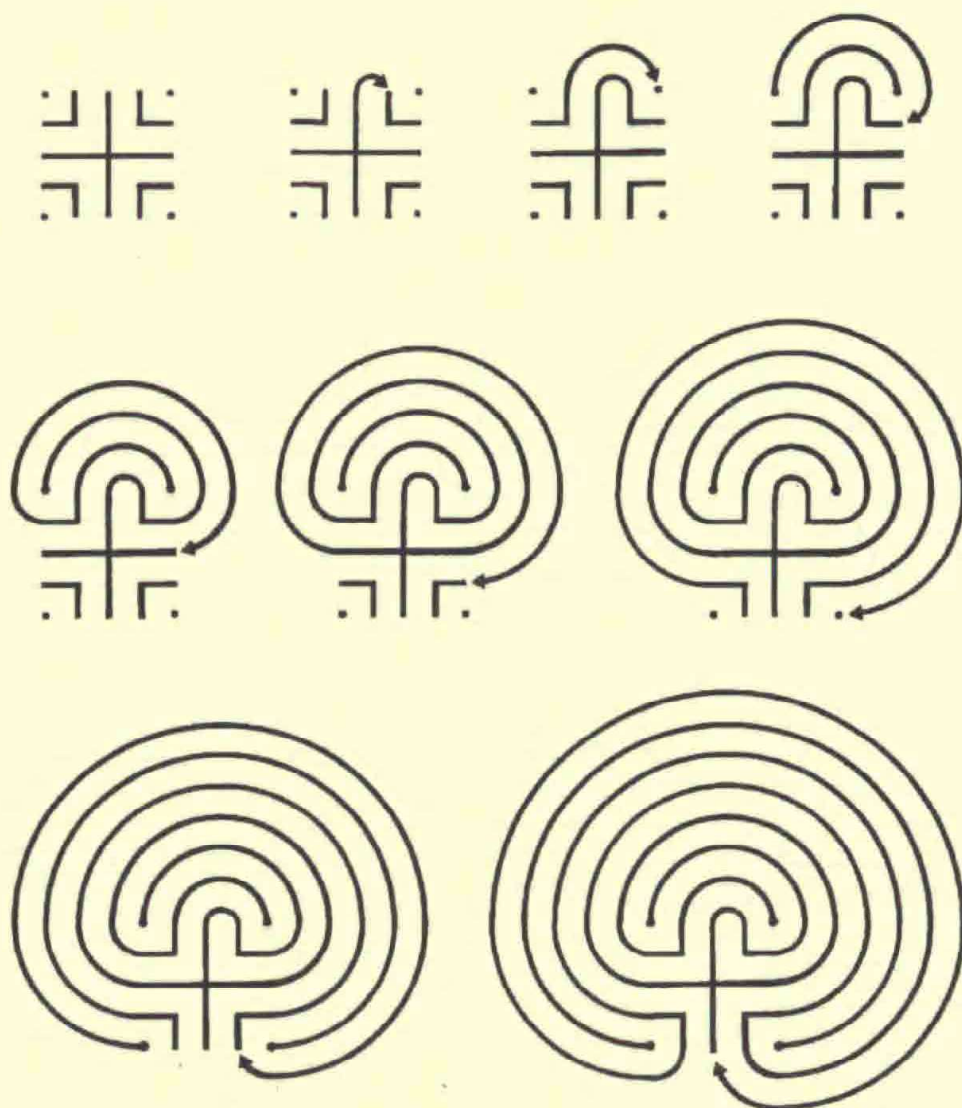

26b. Trojaborg fra 1837, 12).

af imidlertid det sidste Spor forsvandt, da Torvet for nogle Aar siden blev omlagt." 42).

Fra 1800-tallet nævner Gunnar Knudsen (side 204) 12) følgende: "At tegne labyrinter har været en yndet morskab for børn. Paa en tavle skrev man med griflen et kors, nogle vinkler og prikker, og saa gjaldt det om at trække linierne til de rigtige punkter og få en smuk labyrint ud af det" (Fig. 26a). Legen kaldtes "at trække til Trolleborg".

Endnu et eksempel på en konstruktion af en trojaborg er fundet i en skrivebog fra 1837 (Fig. 26b). Den har tilhørt Hans Mortensen, født i Svedstrup i Ølstykke sogn 12).

27. Således tegnes en Trojaborg. Bue føjes til bue, og når konstruktionen er færdig, kan man "gå" ind i den til midten med en blyant eller en finger. Men glem ikke at "spadsere" ud igen. - Prøv så næste trin, en lidt større udgave. Tilføj 4 vinkler, altså nu ialt 8; teknikken med at føje bue til bue er den samme.

I figur 26 ses grundplanen til konstruktionen af en trojborg. Konstruktionsmetoden er videreført i figur 27, hvor man starter øverst ved korset og ellers følger bue til bue.

* Jørgen Thordrup

Uddannet ved bladadministration, privatskolelærer 1958-66, aftenskolelærer FOF "Kulturhistoriske Mindesmærker" siden 1969.

Noter

1. Krünitz, J.G., 1784: *Oekonomische Encyclopädie oder allgemeines System der Staats-, Stadt-, Haus u. Landwirtschaft*. Berlin, 30. Theil Ing - Ir, stikord Irrgarten. (58. Theil om Labyrinth).
2. *Korrespondance mellem Piet Hein og grev Gregers Ahlefeldt-Laurvig-Bille*.
3. *Tak for udstrakt hjælp fra den tidligere slotsgartner Svend E. Pedersen og den nuværende slotsgartner Tommy Christensen på Egeskov*.
4. *Danske Herregaardshaver, 1930-39*, s. 108.
5. *Tak til Ellen Dahl, Tivoli Museet, for god hjælp*.
6. Clemmensen, C.A., 1918: *Tivoli gennem 75 Aar 1843-1918, København*, s. 151.
7. Antonsen, Inge Mejer, 1992: *Prinsens Palais, Det Kongelige Palais i Kalveboderne, København*, bd. 1, s. 49-50.
8. Lund, Hakon, 1977: *De kongelige lysthaver*. s. 48-54.
9. Lund, Hakon, 1977: s. 22 og 28.
10. Liisberg, Bering, 1914: *Rosenborg og lysthusene i Kongens Have*, s. 21 samt s. 25 og s. 139.
11. Nystrøm, E. 1938: *Kongens Have. Hovedstadens ældste Parkanlæg, et historisk Rids, Kbhvn.* s. 20, 22.
12. Knudsen, Gunnar, 1948: *X. Navnet Trælleborg*. s. 189 - 214. Ed.: Nørlund, P., *Nordiske Fortidsminder*, IV. Bind 1. Hefte. Trælleborg.
13. Hein, Lisbet, 1993: *Monumenterne i Hørsholm Slotshave. Hørsholm Egnsmuseum Årbog 1993*, s. 40-43.
14. Hirschfeld, C.C.L., 1780: *Theorie der Gartenkunst. Leipzig*, bd. 3, s. 187.
15. Christensen, Annie, 1981: *C.C.L. Hirschfeld og Fredensborg. Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab. Fra Kvangård til Humlekule*. 11: 23 - 34.
16. Christensen, Annie. *Personlig kommunikation*.
17. Michelsen, Torben, 1976: *Akademihaven gennem 800 År, Sorø*, s. 50.
18. Paludan, Edvard. *Personlig korrespondance*.
19. Brasch, Chr. H., 1859-63: *Vemmetoftes Historie som Herregaard, Slot og Kloster*, 2. Del 1860 *Vemmetoftes Historie som Slot*, s. 127.
20. Janssen, Børge, 1920: *Prinsessens Kammerherre, Hus og Hjem*, s. 22.
21. Madsen, Leif, Skovrider, *Vemmetofte. Personlig kommunikation*.
22. Jørgensen, Chr., 1926: *Hardenberg Slotshave. Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog*, s. 27-36.
23. Wedel, L.M., 1803: *Indenlandske Rejse igennem de betydeligste og skønneste Egne af de danske Provinser*, 1. Hefte s. 38, citeret i *Danske Herregårdshaver, 1930-39* s. 224.
24. Halling, Hans Hansen, 1798: *Beretning 1798 af Anlægs-Gartner ved Serritslevgaard Hans Hansen Halling*, gengivet i *Danske Herregaardshaver*, bd. 6 1933 s. 145-149.
25. Andersen, Ellen, 1983: *En jysk herregård. Nationalmuseet* s. 58.
26. Christiansen, Theo og Skierka, 1991: *Schleswig 1711-1836*, s. 96-97.
27. Nan Lillelund takkes for sproglig bistand.
28. Kraft, John, 1994: *Trojeborgen i Badelunda*, udg. af *Badelunda Hembygdsforening*.
29. Kraft, J., 1983: *Gotlands trojeborgar*, s. 59-90 i *Gotländskt Arkiv*.
30. Haastруп, U., red, 1991: *Danske Kalkmalerier 1475-1500, Nationalmuseet*. 184 s.
31. Saward, J. and Thordrup, J., 1991: *Mazes and Labyrinths of Denmark. Caerdroia*, 38-47.
32. Thordrup, J., 1976: *Fra Tranedans til Hækkeleeb. ICO Den iconographiske Post*, nr. 1-2, s. 24.
33. Jansen, H.M., 1991: *Træskomaleren - Et fynsk kalkmaleriværksted i 1400-tallet, Svendborg Museum*, s. 9
34. Saxtorph, N.M., 1986: *Danmarks kalkmalerier*, s. 174.
35. Kraft, John, 1991: *Labyrinths in Nordic Churches. Caerdroia* s. 33.
36. Ringbom, Lars-Ivar, 1938: *Trojalek och tranedans. Finskt Museum*, 68-106.

37. Pausanias IX, 40, 3. Fra Kern, H, 1983.
 38. Kerényi, K., 1950: *Labyrinth-Studien, Labyrinthos als Linienreflex einer mythologischen Idee*, Zürich, s.
 39. von Gleich, S., 1963: *Marksteine der Kulturgeschichte*, Stuttgart, s. 304.
 40. Pennick, N., 1992: *Das Geheimnis der Labyrinth. Eine Reise in die Welt der Irrgärten*, München. s. 43.
 41. Kern, H., 1983: *Labyrinth*, München, Prestel-Verlag, s. 214-216.
 42. Ursin, M. R., 1849: *Stiftsstadten Viborg. En topographisk, historisk og statistisk Beskrivelse*, København, side 6.

Litteratur

- Bord, J., 1976: *Mazes and Labyrinths of the World*, London.
 Bord, J., 1976: *Irrgärten und Labyrinth*, Köln.
 Caerdroia, periodisk tidsskrift udelukkende om labyrinter. Red. Jeff Saward, Thundersley, Essex. Fra 1980, årligt fra 1989, ialt 25 numre.
 Fisher, A. and Gerster, G., 1990: *The Art of the Maze*, London.
 Fisher, A. and Gerster, G., 1990: *Labyrinth. Solving the Riddle of the Maze*, New York.
 Fisher, A. and Kingham, D., 1991: *Mazes*, Shire Album nr. 264, Haverfordwest.
 Hallman, F., 1994: *Das Rätsel der Labyrinth*. Verlag Michael Damböck, Ardagger, Østrig.
 Kerényi, K., 1950: *Labyrinth-Studien, Labyrinthos als Linienreflex einer mythologischen Idee*, Zürich.
 Kern, H., 1983: *Labyrinth. Erscheinungsformen und Deutungen. 5000 Jahre Gegenwart eines Urbildes*. 2. oplag, München. 492 s.
 Kraft, J., 1986: *Labyrinthnamn - från Troja til Trelleborg*. Sydsvenska Ortnamssällskapets Årsskrift. s. 8-72.
 Krüger, K., 1993: *Rasenlabyrinth*, Marburg an der Lahn.
 Lonegren, S., 1991: *Labyrinths. Ancient Myths and modern Uses*, Glastonbury.
 Lonegren, S., 1993: *Labyrinth. Antike Mythen und moderne Nutzungsmöglichkeiten*, Frankfurt.
 Matthews, W.H., 1922: *Mazes and Labyrinths. Their History and Development*, London., (New York 1970).
 Pennick, N., 1990: *Mazes and Labyrinths*, London.
 Pennick, N., 1992: *Das Geheimnis der Labyrinth. Eine Reise in die Welt der Irrgärten*, München.
 Saward, J., 1987: *The Caerdroia Field Guide*, Thundersley.
 de Jong, J. (Red.), 1963: *The Situationist Times* no. 4, Paris (og Skandinavisk Institut for Sammenlignende Vandalisme, Asger Jorn).

Jeg er i gang med et større registreringsarbejde, en bog om danske labyrinter er på bedding, og et internationalt samarbejde med andre labyrint-interesserede og -forskere er ved at udvikle sig. Jeg ville derfor være taknemmelig for at modtage oplysninger om nye og gamle labyrinter af alle slags i ind- og udland, ligeledes fotos og tegninger og ikke mindst beretninger om oplevelser i eller ved labyrinter.

Jørgen Thordrup
 Hovedgaden 91,
 2880 Bagsværd
 Tlf.: 44 982 982